

Despre feminitatea limbii române

Irina PETRAȘ

Lumi și Cuvinte

„Tot ceea ce putem spune despre limbă, ca și despre moarte, este, într-un anumit sens, un adevăr inaccesibil.”
George Steiner, *După Babel*

Pretexte. Scufundate în „murmurul vorbirii”, ființele umane au despre limbă și vorbire o cunoaștere pre-ontologică, așa cum se întâmplă cu *a fi*, *fire* sau, în cazuri alese, cu *a muri*. Toată lumea știe, cumva fără cuvinte, ce înseamnă să fii, să vorbești și, eventual, să mori. Dar o știe în-adaptat, în ruptură cu esența ultimă a acestor „realități” cotidiene. Limbajul își păstrează intact și crizic dublul aspect – el constituie, prin semne, un univers de fapte și obiecte, un referent, dar îngăduie transformarea acestui referent în semne ale stărilor de spirit și de suflet ale omului. Obiectivitatea sa se însoțește cu subiectivitatea într-un du-te-vino care e trăsătura fundamentală a ființei vorbitoare. Semnul lingvistic este arbitrar *apriori*, dar *aposteriori* încetează a fi. Iar a vorbi și a înțelege limba nu depinde de inteligența sau de volumul creierului. Depinde de faptul de *a fi om*. Omul posedă, în mod natural, o *facultate a limbajului*.

Într-o bună zi, în urmă cu mai mulți ani, am făcut o descoperire: „îndoiala” e, în limba franceză, masculină! îi scriam lui Marcel Moreau. În frază a intervenit *le doute*, așa, singur, cu genul exhibit. Până atunci, îl folosisem (ce întâmplare!) exclusiv în expresii: *sans doute*, *mettre en doute*... Învăluit și pudic. „Îndoiala” am resimțit-o întotdeauna ca pe o stare feminină: fragilă, nesigură, dar creatoare și lucidă. Îndoiala era, pentru româna mea, neîndoielnic femeie. Că francezul o vedea ca bărbat mi s-a părut nu doar straniu, ci de-a dreptul absurd. M-am gândit atunci că nu se putea să fie totuna cum sunt numite lucrurile de limba ta. Că ceva se întâmplă, se mișcă, deviază, alunecă, înmugurește sau se veștejește când genul se schimbă dintr-o limbă în alta. Că, pentru mine, lumea nu putea fi decât femeie. Tot așa, *problema*, *amintirea*, *cartea*, *primăvara*, *ziua*. Iar pentru Marcel Moreau, de pildă, toate acestea erau bărbați și cereau în jur contexte masculinizate.

Bănuiala că între limba ta maternă, în care crești și prin care înțelegi lumea, și imaginea/perspectiva pe care o ai despre aceeași lume există o secretă legătură m-a împins spre bibliotecă. Am căutat argumente. Am găsit destule despre legătura dintre limbă și mentalitate. Nu neapărat dovezi. Mai degrabă bănuieli, ipoteze, avansări de scenarii. Dar extrem de puține despre *genuri*. Ca și cum n-ar fi meritat o atenție specială, fiind arbitrar și stabilite o dată pentru totdeauna. Foarte curând, mi-era clar că mă complăcusem într-o eroare perpetuată de (aproape) toate gramaticile românești. Luasem de bună existența *neutrului* ca al treilea gen. Fără să iau în seamă evidența că nici

adjectivul, nici pronumele n-o susțin și că, prin urmare, româna NU are neutru! Că privirea ei sexuată cuprinde TOATE ființele și lucrurile. Că, dintre limbile la care aveam acces – franceza, italiana, engleza, germana, rusa –, doar în cazul ei nici un obiect nu era lăsat pe dinafară. Toate erau, cumva, însuflețite, „vii”, prin apartenența la *feminin*, *ambigen* ori *masculin*. Ordinea nu e doar a frecvenței, ci și a importanței pentru definirea de sine a românului, pentru desenarea dimensiunii românești a existenței.

Limba (limbajul) interacționează cu toate celelalte aspecte ale vieții umane în societate. Este și instrument de comunicare, într-o perioadă anume și pentru o comunitate dată, dar este, deopotrivă, rezultatul istoriei sale proprii și sursă pentru evoluția ulterioară. Dacă ar fi să vorbesc în termenii lui Hans Vaihinger și ai filosofiei lui „ca și cum”, despre limbă și istoria ei am descoperit doar *ficțiuni*, adică presupuneri întemeiate pe *comparație* (reducția necunoscutului la cunoscut), nu *ipoteze*. Ficțiunile sunt ordonări iluzorii și oarecum credibile ale lumii dinăuntru și din afară care fac suportabilă viața pe pământ. Altminteri, exercițiul scrutării abisului până la privirea lui de răspuns ar fi inevitabil și extenuant. Mihai Șora vorbea despre cele două lucrări ale cuvintelor omului: *explicarea*, orientată spre afară, și *implicarea*, deschiderea spre înăuntru.

Una dintre problemele cele mai controversate în legătură cu limbajul e relația acestuia cu gândirea. Pentru Aristotel, „Vorbirea este reprezentarea experiențelor minții”, opinia sa fiind îmbrățișată de cultura latină și de doctrina medievală. Secolul al XVII-lea raționalist nu se îndepărtează de o astfel de înțelegere a limbii – vorbele sunt expresii ale gândurilor prin semne *anume* inventate în acest scop. Altfel spus, omul ca ființă gânditoare a inventat limbajul pentru a-și exprima gândurile, potrivit cuvinte pe o structură a competenței intelectuale deja existentă. Se vorbește astăzi despre așa-numita *mentaleză*, un soi de „limbă” încrustată în creierul uman (*lingua mentalis*) printr-o dispoziție genetică. Se afirmă și că raționalitatea omului se dezvoltă în paralel cu capacitatea sa de a vorbi. Însă pare limpede că a considera gândirea o vorbire fără cuvinte sau o pre-vorbire înseamnă să simplifici nepermis de mult.

Conexiunea strânsă dintre limbă și gândire, opusă teoriei dependenței unilaterale a vorbirii (limbii) de gândire, deschide calea recunoașterii posibilității ca diferitele structuri ale limbilor să favorizeze ori chiar să determine căi diferite de înțelegere și gândire asupra lumii. Popoarele dețin o structură fundamentală, esențială, arhetipală de corelare a limbii cu lumea – de aceea sunt posibile traducerile –, dar e la fel de evident că există nuanțări specifice fiecărui popor în parte.

De aici, un paradox al Europei poliglote: deși, de la Humboldt încoace, se crede că nici un cuvânt dintr-o limbă nu e perfect echivalent cu unul din altă limbă, că există un „geniu” al fiecărei limbi, un mod strict și rigid de „a vedea, a organiza și a interpreta lumea” (*Weltansichten*), totuși se crede la fel de puternic în posibilitatea traducerilor dintr-o limbă în alta. Walter Benjamin intuia, pornind de la acest paradox, existența unei limbi perfecte originare. Umberto Eco (în *În căutarea limbii perfecte*) vede Europa viitorului nu ca pe un tărâm al poligloților – fiecare vorbind toate limbile –, ci ca pe teritoriu în care oamenii ar înțelege limba celorlalți, fără a o putea vorbi, căci ar utiliza „geniul” european, „adică universul cultural pe care fiecare îl exprimă atunci când vorbește limba propriilor strămoși și a propriei tradiții”. Ar conta atunci (vezi H.P. Grice, *Studies in the Way of Words*) mai ales *implicatura* (ceea ce se comunică, nu doar ceea ce se spune) și *principiul de cooperare*, în vederea interpretării enunțului. Pentru Ortega y Gasset, enunțul nu e alcătuit doar din cuvinte. Acestea sunt o componentă a

complexului de realitate: „...toate celelalte ingrediente ale unei circumstanțe care nu sunt cuvânt, care nu sunt *sensu stricto* «limbă», posedă o potențialitate enunțiativă și [...] limba constă nu doar în a spune ceea ce spune prin ea însăși, ci în a actualiza acea potențialitate retorică, semnificativă, a prețurii [...] într-o coalescență subită cu lucrurile și ființele din jur.” De aici și ne-starea limbilor omenești care, deși „date”, primite aparent de-a gata de către om, se fac și se desfac permanent, „ca tot ceea ce e omeneș”. Iar limbile s-au ivit fiindcă omul este în mod constitutiv *Dicentul*, animalul care avea anormal de multe de spus...

Limba arată și apartenența la un anumit grup social, iar parvenirea într-un alt grup presupune, cum se poate vedea în *Pygmalion* al lui Bernard Shaw, dez-vățarea de cealaltă limbă. Fiecare limbaj numește o apartenență culturală și exercită o puternică forță de coeziune.

*

* *

Deși ne aflăm în plină *eră a comunicării*, la o mai atentă evaluare, importanța care se acordă limbii/limbajului este insuficientă. Pare un subiect uitat sau, mai grav, exterior. Omul deprinde „limbajele” mașinii și uită *să se vorbească pe sine vorbind cu vorbe*. O dovadă că așa stau lucrurile mi se pare și faptul că, de la gramatica lui Heliade Rădulescu încoace, româna pretinde senină că *are neutru* și ține, astfel, închisă, pentru generații de „școleri”, o fereastră miraculoasă spre sufletul românesc. Mircea Vulcănescu presimțea că așa stau lucrurile și propunea viitorului o temă: „Credința noastră este însă că un studiu aprofundat al liniei de cezură între masculinitatea și feminitatea inșilor din lumea românească și a principiilor lor de separație ar putea fi plin de surprize pentru sporirea înțelegerii românești a existenței”. Substantivele limbii române, toate, fără excepție, sunt sau masculine, sau feminine, la singular, și sau masculine, sau feminine, la plural. Nu există nici un substantiv fără gen sexuat. Dovadă contextul „sexualizat” și personalizat al adjectivului, al pronumelui. Toate lucrurile acestei lumi sunt *el* sau *ea*, *ei* sau *ele*. Seninătatea și firescul cu care abordează vorbitorii ambigenul sunt uluitoare. Fața sa dublă este acceptată fără ezitare și înzestrată cu formele firești fiecărei stări, fiecărei ipostaze. Gândul *bun* înmulțit dă gânduri *bune*, niciodată *buni*. Ezităriile francezului, deloc ajutat de *e*-ul mut din terminație *să simtă* genul, îi sunt străine românului.

Firește că lucrurile pot fi privite și din alt unghi. E de meditat dacă o limbă atât de la îndemână, de gata să reducă tensiuni și rele înțelegeri, cum e limba română, nu-l predispune pe vorbitorul ei nativ la o „ațipire” nu neapărat pozitivă. Formele limbii sale îi arată românului când e vorba despre feminin, când despre masculin, dacă celălalt e *tu*, *voi*, *dumneata* ori *dumneavoastră*, timpuri, moduri și persoane sunt „arătate” de forma cuvântului, așa încât românul nu e obligat la starea de alertă, de veghe a englezului, de pildă, care se descurcă, în cazul de mai sus, cu o formă unică, *you*, sau a francezului, cu *e*-ul mut pomenit adineauri. S-ar putea crede că, pentru român, contextul își pierde din însemnătate, căci limba sa îi indică singură unde se află și care e pasul următor. Poate de aceea vorbele românești își pot face singure contextele – nu depind ele strict de contexte, precum în alte limbi –, într-o dispoziție ludică în stare să explice bogata lor ambiguitate; nu de puține ori, aceasta, cu subînțelesuri senzuale/sexuale...

Limba română e, poate, bogăția și sărăcia noastră, ne face rezistenți (nu doar durabili, ci și reticenți și recalitranti), subtili, plini de intuiții, de idei, sentimentali și

trădători, capricioși, alintați, inteligenți... Suntem feminini (*feminitatea* nu se raportează strict la femeie, ea numește o anumită structură regăsită la înși de orice sex) ca limba noastră. Fără un masculin (iarăși, nu despre bărbați în exclusivitate e vorba) adevărat, care să vină cu forța lui aspră și dârză și să ridice coloane, stâlpi de susținere, fortărețe. Singurul „stâlp” pe care s-a clădit ceva în spațiul nostru e o femeie, Ana „lui” Manole, *clădire* pe care bărbatul și-a adjudecat-o...

Mă întreb dacă pentru mine *scaunul* lui Van Gogh și perechea sa de *bocanci* ar mai fi atât de sfâșietor și de implacabil singuri dacă substantivele n-ar fi masculine; și dacă *scaunele* (feminine, la plural) i-ar mai fi putut sugera lui Ionescu gureșenia disperată, agățată de nimicul impus al unei condiții condamnate prin tradiție... *Țipătului* lui Munch îi răspund *țipetele* în fundal, mulțimea de singurătăți, căci pluralul lucrurilor în română nu e o masă amorfă, ci alăturare de singurătăți calde, căci sexuate.

*

* *

Într-o primă versiune, cercetarea mea asupra feminității limbii avea drept titlu o sintagmă eminesciană: *Limba, stăpâna noastră*. Iarăși găseam în *Caietele* sale mai bine spus ce tocmai voiam să spun. „*Știința morții*” (titlul celor două cărți ale mele despre moarte, 1995, 2002) acoperea cele două sensuri care mă interesau – să știi despre tine că ești muritor și să construiești pe acest adevăr, zi de zi, propria moarte ca încheiere firească a unei vieți trăite lucid. Tot așa, că „Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră” (ms.2275B) mi s-a părut un enunț în atingere cu două dintre trăsăturile esențiale ale limbii materne – ea este moștenită, învățată, deprinsă de-a gata, cu reprezentări și *pattern*-uri arhetipale, dar „stăpânirea” ei nu-i încremenită și dictatorială. Fiindcă limba e stăpână, dar o poți stăpâni dacă înțelegi că *stăpânirea* ei (în ambele sensuri: o stăpânești/te stăpânește) înseamnă apartenență, răspundere reciprocă, interdependență.

Pornită la drum să descopăr/să argumentez feminitatea limbii române, i-am descoperit, mai degrabă, *androginia*. Femininele au o greutate indiscutabilă, ele sunt *materia primă*, apa vieții verbalizate. Dar rolul ambigenului în descrierea lumii românești este uimitor. Prin el, omul românesc, femeie sau bărbat, are (ar putea avea) acces la echilibru și unitate. Cele două fețe ale ambigenului nu se neutralizează (româna, repet, *nu* are neutru!), ci se potențează. Ambigenul-androgin împacă sulful masculinului cu argintul viu al femininului, ca să vorbesc în termeni alchimici.

*

* *

„*Cuvintele fără gânduri nu ajung la cer.*”

W. Shakespeare

Încă de la gestul zeului egiptean Ptah, care a creat lumea prin Cuvântul său, *a numi* s-a încărcat cu sensul de *a crea*. Există ceea ce are nume. Când vrei să fii mai abitir decât ceilalți, „îți faci un nume”. Lucrurile se limpezesc dacă le mai dai un nume: și *anume!* Cuvintele au forță și rostul lor este să pună în mișcare. Lansate în pustie, se pierd, se macină. Când întâlnesc alte cuvinte, dialoghează. Dar vorbitorii nu sunt niciodată inocenți. Cuvântul adresat celuiilalt așteaptă *răspuns*, adică transformare, modificare. Țintește să lase urme. În arabă, *kalim* înseamnă *interlocutor* și *rănit*, deopotrivă. Dialogul este *rănire* reciprocă. Înseamnă. Să intri în dialog înseamnă să-l însemnezi pe celălalt, care, răspunzându-ți pe înțeles, recunoaște apartenența la aceeași limbă.

Tot în arabă, *sama*, „a posti”, înseamnă a te abține de la mâncare, dar și de la vorbire. Amândouă procesele vitale – hrănirea și numirea – au nevoie, periodic, de un răgaz, de o așezare, de o limpezire. Poate și clipa de tensionată derută a poetului în fața paginii albe este, în fond, un *post* necesar, care încarcă forțele vlăguite. Orice luare de cuvânt ori de scriitură constă, deopotrivă, în a produce efect asupra celuilalt și în a aștepta un efect de la celălalt, adică un efect retur, asupra sa. Un act de limbaj ar fi complet când, spunând ceva (actul locutor), într-un anume fel (actul ilocutor), cu o speranță de efect, se obține răspunsul dorit (actul perlocutor).

Limbajul, după Paul Zumthor, e „nu atât sortit comunicării cât violării celuilalt”. Legat de perspectiva asupra lumii, el se întrepătrunde agresiv cu celelalte perspective care-i ies în cale în căutarea ordinii adevărate, a *numelui* ultim (sau prim?) al Lumii. Un soi de „ruletă rusească” la scară planetară.

Etimologic, *a zice* înseamnă *a arăta cu degetul*, adică a indica, a informa, a comanda. Când „arăți” un lucru cu numele lui, îl izolezi de celelalte, îl faci să fie. Îl mobilezi cu înțelesuri și subînțelesuri. Orice *nume* are „cazier” gramatical și existențial deopotrivă. El poate depune mărturie atât despre istoria limbii din care face parte, cât și despre istoria vorbitorilor acelei limbi. Își are, apoi, propria sa istorie și generozitatea sa. El intră în și se supune *limbajului*, ca ipostază socială, codificată, a limbii, asupra căreia se poate interveni doar subteran, comunitar, în timp; dar și *vorbirii*, ca act individual de voință și inteligență. Orice cuvânt poate fi privit de două ori – o dată în suprafața sa actuală, în relație rapidă cu prezentul; a doua oară, în adâncul său etimologic, de unde răspunde altfel despre sensul lumii. Noica știa să arunce cuvintelor această *dublă* privire. Aș aminti aici numai blândețea negației românești, cea care definește eufemistic, îngăduitor, mai dând o șansă: *netotul* și *nebulul* sunt din categoria lui „nu mare de stat”.

Un posibil punct de plecare: interpretarea lui Noica la *Cratylos*. Vorbirea nu e nicidecum „un simplu ciripit organizat”. *Daimonul* e, după Platon, ceea ce stă îndată deasupra noastră. Limba (cuvântul) are ceva *daimonic*. E deasupra, e *stăpână*. Apropiată și enigmatică, în egală măsură. Nomothetul, dătătorul de nume, un Blaga arhetipal, este cel care numește mai întâi, lăsând loc pentru numiri secunde. Nu secundare: „Nu este întreaga cultură un fel de a da al *doilea* nume lucrurilor, respectiv numele lor potrivit?” A da/a identifica numele potrivit e semn al puterii. Andrei Pleșu atrage atenția (în textul din bogatul volum al „Secolului 20” dedicat limbajului: nr. 1-2-3, 1988) asupra înrudirii dintre numele dialogului și al interlocutorului, *Cratylos* și *Socrate* conținând *kras*, *krateo*, *kratos*, *kratis* etc., toți termeni desemnând *puterea*: „Nu cu etimologii ne întâlnim aici, ci cu încercarea lui Platon de a contempla limba ca pe o kratofanie.” Platon își reamintește stratul primordial al limbii, într-un efort recuperativ, intuind „limba originară”. Vezi și *cuvintele puterii* la vechii egipteni.

Noica deplânge lânzezeala noastră, a celor care vorbim limbi derivate: nici o „neliniște semantică” nu ne mai bântuie. În fiecare limbă există un „corp de cuvinte privilegiat, fără de care omul grăitor într-o limbă nu are chip spiritual”. Există cuvinte care „înființează lucrurile”. Pascal credea că identifică o legătură directă între frecvența cu care se vorbește despre iubire și cantitatea de iubire existentă în lume.

După Platon, actul cunoașterii începe de la *nume*, urcă spre *definiție*, ajunge la *image* și, de acolo, la *știință*. Cunoașterea este *re-cunoaștere*. Cuvântul este *reminiscent*. În afară de *fixare*, este și *reamintire*. Dacă, după Hermogenes, „nici un nume nu s-a ivit pentru nici un lucru în chip firesc, ci doar prin legea și deprinderea

celor ce obișnuiesc să dea nume”, dacă, așadar, numirea este arbitrară, conformă unor reguli și legi exterioare firii, e la fel de adevărat că, vorbind cu aceste nume, depășim arbitrarul când, după Socrate, „ne dăm învățătură unii altora și, totodată, deosebim lucrurile așa cum sunt”. Numirea și vorbirea sunt *schimburi*. Ele au „rest”. În acea zonă *între* nume și realitate începe viața, creația. „În orice cuvânt, partea uitată este mai vastă decât cea păstrată”. Orice scrutare în adânc îmbogățește. „Suntem toți, ca ființe vorbitoare, judecători ai operei pe care au realizat-o alcătuitoarii de nume, oricine ar fi aceștia”.

Cu Dante, începe luarea în considerație a diversității limbilor, cu urmări semnificative. Nu doar că se recunoaște „profundimea semantică” a limbilor diferite, ci se descoperă/accentuează funcția cognitivă a limbii. Renunțarea la limba latină, ca limbă „artificială”, căci imuabilă, deschide spre o relație mai dinamică a vorbitorului cu limba maternă. Se afirmă că, deși limba/vorbirea e naturală, semnificația depinde de decizia omenească. La rândul ei, decizia ascunde o miraculoasă forță specifică fiecărui neam. Pentru Du Bellay, de pildă, franceza are „un nu știu ce propriu” care o face preferabilă latinei. Universalitatea medievală a latinei dispare provocând, deopotrivă, un interes nou pentru limbile „populare” și o nouă încercare de a descoperi limba perfectă a începuturilor, limba adamică. Pentru Descartes, semnificațiile confuze pe care le propun limbile diferite sunt „nori în fața ochilor”. Nu poți fi niciodată sigur că celălalt a înțeles perfect ce spui, indiferent că apelezi la traduceri ori vorbești aceeași limbă „vie”, deci nestatornică, alunecoasă. Abia abolită limba unică, începe căutarea unui limbaj universal.

Relația cu limba e una de supunere. Limba e stăpâna noastră. Nu suntem liberi să denumim lucrurile. „Cineva este îndărătul nostru”. Dar vorbirea, crede Platon, pune de la început în joc „un instrument critic cu privire la natura lucrurilor”. Ca ființe vorbitoare, suntem judecători ai operei pe care au realizat-o alcătuitoarii de nume. „Oricine ar fi aceștia”, notează Noica, lăsând enigma „neesplicată”.

Comunicarea înseamnă că *cineva* îi vorbește *cuiva* despre *ceva*. Înțelesul și scopul derivă din situația în care vorbitorul rostește *ceva* și așteaptă (provocă, trezește) răspunsul ascultătorului. Relativitatea este subînțeleasă. Saussure credea că vorbirea / rostirea (*parole*) „execută” limba (*langue*) așa cum muzicianul execută o partitură. Diferențele de interpretare sunt, așadar, firești. Ele depind și în cazul actului vorbirii (nu doar în cazul textului și al lecturii) de *competența intertextuală* și de *enciclopedia personală*, cum ar spune Eco. Țesătura comunicării presupune o doză de *ficțiune*, adică de perspectivă deviată fiindcă personalizată. Expresia românească „a sta de vorbă” exprimă perfect caracteristica fundamentală a actului comunicării – aceea de a fi nu reflectare, nu reproducere a unei realități imuabile, ci interpretare și propunere de variante. „A sta de vorbă” înseamnă a te opri în loc pentru a țese vorbe pe marginea unei realități care continuă să curgă, să devină. Oprirea în loc lasă răgaz și cuvintelor să fie, să devină, să-și excite, eventual, acea memorie secundă prelungită misterios în mijlocul unei semnificații noi. Vorbirea și lumea înaintează în „opturi”: un fel de înaintare paralelă exersează atingeri periodice. Aici începe și specificitatea etnolingvistică, și cea individuală. „Execuția” se petrece după partituri naționale și personale, personalizante, deopotrivă.

Dialogul (comunicare prin cuvinte) este întrupare a cuvântului. Există și un dialog disimulat, când celălalt nu e prezent, dar influențează fiecare afirmație a vorbitorului. În fond, orice cuvânt/gând rostit are în vedere un celălalt, un colocutor. Doar împreună vorbirea are *rost*, adică are sens și „gură”. Această determinare secretă (socială, psihologică) a rostirii de către un celălalt valorizant are loc și la nivelul relației

limbă/vorbire. Limba ca *pattern* comandă din umbră vorbirea fiecărui rostitor. Libertatea e condiționată. Ne mișcăm (vorbind) într-un *câmp enunțiativ*. Linii de forță dictează tacit vorbirii, o ademenesc spre o așezare pre-destinată. Înțelesul privat se confruntă neîncetat cu comunicarea publică.

Genurile inanimatelor, de pildă, sunt ficțiuni care funcționează ca realități și modelează perspectiva. E arbitraritatea încetând să mai fie arbitrară. Un substrat metaforic al limbajului comun, gânditor ca și poezia și situându-și tabăra și desfășurările, de multe ori imprevizibile, în indistinția dintre înăuntru și afară, dintre real și fantasmă, dintre eu și lume, dintre real și limbaj. Limba maternă țese o realitate texturală de care nu te mai poți desprinde. Realitatea ei, chiar mincinoasă, e singura „reală”.

*

* *

În lucrarea sa despre teoria câmpului (*Feldtheorie*), L. Weisgerber îl consideră pe Herder (1744-1803) precursor al ideii rolului activ al limbii materne în formarea viziunii asupra lumii (*Weltanschauung*). Academia de științe din Berlin iniția, în 1757, un concurs cu tema: „Care este influența reciprocă a opiniilor unui popor asupra limbii și a limbii asupra respectivelor opinii?” J.D. Michaelis, profesor din Göttingen, câștigă premiul și lucrarea i se publică. Herder o citește și, decepționat, își face cunoscute observațiile. Principala teză a cărții sale, premiată de Academie în 1770 (*Über den Ursprung der Sprache*), este aceea că limba națională formează viziunea asupra lumii a membrilor acelei națiuni. Pe scurt, limba nu e doar un instrument, ci și depozit și formă a gândirii. Experiența și cunoștințele generațiilor trecute se acumulează în limbă și prin ea se transmit generațiilor următoare. O națiune/un individ nu doar gândește *într-o* limbă anume, ci *gândește prin intermediul ei*, supunându-se unui model. Limba este „tiparul științelor, în care și potrivit căruia se configurează gândurile (gândirile)”. Fiecare națiune vorbește cum gândește și gândește cum vorbește. A gândi înseamnă a vorbi. Limba este „stăpâna” (*Zuschnitt*) științei. Ea desemnează „limita și conturul oricărei cunoașteri umane” („Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră”, avertiza Eminescu). Adevărul, frumusețea și virtutea au o înfățișare națională depinzând de limbă. Proprietățile specifice ale unei limbi naționale sunt „oglinza națiunii” respective.

Neîndoielnic, omul generează limbaj dintr-o necesitate internă, nu e nimic contingent sau arbitrar în asta: „Un popor vorbește cum gândește, gândește astfel fiindcă vorbește astfel și, dacă gândește și vorbește astfel, acest lucru ține de dispozițiile corporale și spirituale pe care se întemeiază”. În fiecare limbă există o *viziune particulară* asupra lumii. Între elementele unei limbi există legături strânse. Tot așa, între limbă în ansamblul ei și națiune. Omul trăiește esențialmente cu obiectele așa cum îi sunt înfățișate de limbă și, cum a simți și a acționa depind la el de reprezentări, trăiește exclusiv în maniera oferită de limbă. „Fiecare limbă trasează în jurul națiunii căreia îi aparține un cerc din care nu se poate ieși decât în măsura în care se pășește în cercul altei limbi” (citat de Adam Schaff în *Langage et connaissance*).

Pe urmele lui Herder, în opinia căruia (1785) „Un popor nu posedă nici o idee pentru care nu are cuvânt”, Humboldt afirmă hotărât (1836) că „Din toate limbile pot fi deduse trăsăturile caracterului național”. Limba este un „întreg al gândurilor și sentimentelor”. Dar „Cum limba e imaginea individualității naționale [...], *diversitatea* limbilor e un fenomen natural și comprehensibil. Pe de altă parte, similitudinea care domnește alături de diversitate nu-i de mirare de vreme ce și cele mari diferențe

naționale confluează mereu înspre natura general-umană” (vezi J. Trabant, *Traditions de Humboldt*, 1999). Convins de configurația dublă a limbajului, ca unitate *verbală* și *mentală*, este la fel de sigur că sistemul unei limbi definește într-un anume sens viziunea noastră despre lume. Experiența socială fixată în limbă domină într-o manieră de necontestat asupra spiritelor membrilor comunității umane date.

Aproape în același timp, Heliade Rădulescu (1832) notează: „Puținele vorbe slavonești nu schimbă nici natura rumânului, nici țesătura limbii lui”. Ideea semnului egal dintre *natura* omului și *limba* sa e limpede afirmată. La Barițiu, Treboniu Laurian, S. Bărnăuțiu, Hasdeu, Densusianu e exprimată opinia că „gândirea este determinată de limbă”.

În *Language* (1921), Edward Sapir afirmă net teza relației dintre limbaj și perspectiva asupra lumii: ființele umane nu trăiesc doar în lumea obiectivă, nici doar în lumea activității sociale în sensul uzual al termenului, ci sunt, în mare măsură, la cheremul limbii particulare care a devenit mijlocul de expresie al societății lor. Să crezi că este posibilă adaptarea la realitate, în mod esențial, fără a apela la limbaj și că acesta ar fi un simplu mijloc incidental de rezolvare a problemelor specifice comunicării interumane ori reflecției nu-i decât o iluzie. Lumea reală e construită, inconștient de multe ori, pe obișnuințele de limbaj ale grupului. Vedem și auzim cutare sau cutare lucru, trăim, adică, anume experiențe din pricina obișnuințelor de limbaj ale comunității noastre, care predispune la anumite interpretări și nu la altele.

Elevul său, Whorf, merge mai departe, considerând că limbajul determină percepția. Altfel spus, enunță un nou principiu al relativității pornind de la legătura dintre limbaj și gândire (mentalitate, viziune asupra lumii). Lumea fizică *nu* conduce la aceeași imagine a universului decât dacă fundamentul lingvistic este același ori similar. Sau poate fi „calibrat”. Verbalizarea este esențială pentru situarea în lume.

Potrivit *ipotezei Sapir-Whorf*, așadar, limbajul e un produs social și sistemul lingvistic definit, în care suntem crescuți și gândim din copilărie, influențează maniera noastră de a percepe lumea înconjurătoare; datorită diferențelor dintre sistemele lingvistice, care sunt oglindirea diferitelor medii în care aceste sisteme s-au născut, oamenii percep diferit lumea. „Lumea, crede Whorf, ni se prezintă ca un flux caleidoscopic de impresii care trebuie să fie organizat de spiritele noastre și asta, în mare măsură, prin sistemele lingvistice”.

Învățat de timpuriu într-o manieră fragmentară, asociat constant cu culoarea afectivă și cu exigențele situațiilor reale, limbajul, în ciuda formei sale aparent riguros matematice, este rareori un simplu instrument de referință. Nici chiar în cazul discursului științific nu se poate vorbi de atingerea idealului referinței pure. Vorbirea obișnuită este direct expresivă, iar regulile formale, care prezidează aranjamentul sunetelor, al cuvintelor, al formelor gramaticale, al frazelor, trebuie concepute în întrepătrundere intimă cu simbolisme expresive voluntare sau spontane. Aș spune că limbajul funcționează holografic. Fiecare fragment al său trimite la un întreg. „Tendința spre simbolism”, cum o numește Sapir, acea facultate de a vedea în partea incompletă și relativ golită de semnificație un semn trimițând la ansamblu, este susținută prin aceea că aproape orice cuvânt al unei limbi date poate fi dotat cu o varietate infinită de semnificații. Orice activitate lingvistică presupune imbricarea uimitor de complexă a două sisteme izolare pe care, din rațiuni didactice, Sapir le numește sistem *referențial* și sistem *expresiv*.

Puternic instrument de socializare, limbajul este garant al apartenenței: „Simplu fapt de a poseda o limbă în comun constituie un simbol extrem de puternic al solidarității sociale care unește indivizii locutori ai acestei limbi”; „Să spui «vorbește ca noi» înseamnă a spune «e unul de-ai noștri».” Să amintesc aici că Lucian Blaga pune *graiul* în triada definitorie a unui popor, alături de *matricea stilistică* și de *sânge*, considerând limba un organism viu și supraindividual în care insul se integrează dobândind legitimitate.

Pentru Sapir, limba unei societăți umane date, care gândește și vorbește în această limbă, este organizatorul experienței sale și, de aceea, fasonază lumea și realitatea socială. Fiecare limbă conține o viziune specifică asupra lumii. Socialmente formată, limba influențează la rândul ei modul în care societatea concepe realitatea. Limbajul ajută și întârzie deopotrivă explorarea experienței, din cauza sau datorită „hypogramelor” sale etno, filo și ontogenetice. Deși contribuția limbajului la definirea, expresia și transmiterea culturii este incontestabilă, Sapir atrage atenția că identificarea unei corespondențe simple între forma unei limbi și forma culturii celor care o vorbesc ar fi eronată. Paralelismul este contrazis de rapiditatea cu care cultura se difuzează de la o comunitate la alta în ciuda profundelor diferențe lingvistice. Schimbările lingvistice sunt mai lente decât cele culturale. Astfel, deși, „logic”, nimic nu poate justifica rezistența genurilor masculin, feminin și neutru în germană și rusă, aceste distincții (superflue, crede Sapir) nu pot fi extirpate printr-o decizie rațională, fiindcă „locutorii nu sunt sensibili la exigențele logicienilor”. Locutorii, dar și limba, sunt influențați de mediul fizic și social. Sapir oferă exemplul celebru și șocant al celor 40 de cuvinte de care dispune eschimosul pentru a denumi zăpada. Element esențial al spațiului său existențial, zăpada are nuanțe cărora, numindu-le, eschimosul le conferă realitate. Mediul fizic pretinde diferențieri subtile, iar numele – cele 40! – pun ordine într-o realitate altminteri monotonă. Albul zăpezii este „alb ca zăpada” pentru cei locuind în zone în care ninsoarea e o intemperie ca oricare alta. Când zăpada e mediul însuși, cadrul, peisajul, materialul de construcție etc., ea trebuie rânduită de cuvintele omenești, de gândul vorbit al omului. Aztecii, în schimb, au un *singur* cuvânt pentru *zăpadă*, *gheață*, *rece!* Le era destul.

Universul există în măsura în care limba ta dă nume la ceea ce simțurile tale percep confuz. Limba reconstruiește obiectele și noțiunile lumii exterioare. După Sapir, e iluzoriu să-ți imaginezi că adaptarea indivizilor la real se poate face fără uzul fundamental al limbajului și că acesta n-ar fi decât un accesoriu pentru soluționarea problemelor specifice comunicării și reflecției. În realitate, „lumea reală” e în mare măsură construită după *habitus*-ul lingvistic al diferitelor grupuri culturale. Natura este decupată de fiecare individ după liniile trasate de limba sa maternă. „Nici un individ, crede Whorf, nu e liber să descrie natura cu o imparțialitate absolută; dimpotrivă, e forțat să subscrie la anumite moduri de interpretare chiar și atunci când se crede mai liber”. De altminteri, copilul deschide ochii într-o lume *deja organizată* de limba comunității și deprinde, o dată cu limba, și această organizare. O anumită *evidență fizică* nu va conduce la o aceeași *imagine a universului* decât dacă temeiurile lingvistice sunt similare.

Un exemplu la care recurge Whorf pentru a demonstra *relativitatea lingvistică* este, totodată, dovada indirectă a inexistenței limbilor primitive, „inferioare”. Sau, altfel spus, a faptului că adaptarea la realitate *nu* e apanajul limbilor europene de mare

circulație. Astfel, când englezul spune *The light flashed* („lumina a luminat”, „s-a aprins lumina”), enunță o relație subiect-predicat incapabilă să acopere trendul fizicii moderne – accentuarea pe *câmp*. Pentru aceeași realitate – „s-a aprins lumina” –, populația Hopi spune *Reh-pi*, adică *flash*, „luminare” – un singur cuvânt, fără subiect, fără predicat, fără timp. De remarcat cât de bine se mulează infinitivul nostru lung pe realitatea fizică – el este substantiv și verb deopotrivă, înseamnă lucru/obiect și activitate în același timp.

Există o *structură ascunsă* pe care vorbitorul și-o însușește pe nesimțite o dată cu învățarea limbii materne. De aceea, orice limbă pare simplă pentru vorbitorii ei, inconștienți de presiunea permanentă și de „sprijinul” pe care-l primesc de la această structură.

Studiul atent al limbajului arată – pentru Whorf, fără puțință de tăgadă – că formele gândirii unei persoane sunt controlate de legile inexorabile ale unor *pattern*-uri de care este inconștientă. Acestea sunt subtile sistematizări interne ale propriului limbaj care ies la iveală curând dacă se recurge la comparații cu alte limbi. *Patternment*-ul controlează actul numirii într-o anume limbă.

Între 1906 și 1909, Saussure a acoperit zeci de caiete cu cercetările sale asupra anagramelor (vezi Jean Starobinski, *Les mots sous les mots*). Pornind de la ideea că limba nu e creată decât în vederea discursului, întrebarea este ce anume desparte discursul de limbă, pe ce temei spunem, la un moment dat, că limba intră în acțiune ca discurs? Saussure intuiește existența unui text sub text, a unui *pre-text*, *înainte-text*, adică a unui *scop* difuz și implacabil, liber și impus, deopotrivă. El identifică *hypograma*, cuvântul-temă care ordonează, leagă textul. Un sub-ansamblu conținând deja ansamblul. În poezia latină, cuvintele temă desemnează același lucru ca și cuvintele din prim-plan, diferența fiind aceea de la unu la multiplu. Ascuns în spatele textului ori în text, el nu marchează nici o distanță calitativă, ci își oferă substanța unei invenții interpretative, ceea ce îl face să supraviețuiască într-un ecou prelungit. E posibilă, cred, o paralelă cu cuvântul act-ratat din psihanaliza freudiană. Gândim (simțim) în cuvinte-temă care „hipnotizează” fraza, o conduc, o modelează. Când răzbat la suprafață, direct ori prin simptome intermediare, o fac împotriva voinței noastre.

Mesajul poetic – orice fel de mesaj, putem adăuga – nu se constituie doar din cuvinte împrumutate anume limbii, ci și din cuvinte *date*, acestea nealtele direct de conștiința formatoare. Copleșit de multitudinea coincidențelor vocalice și consonantice descoperite, Saussure se întreabă, îndoit, dacă nu cumva în spatele versului se află *cuvântul inductor*, nu subiectul creator. Subiectivitatea artistului rămâne, totuși, indiscutabilă, dar, se pare, ea nu-și poate produce textul decât trecând printr-un *pre-text*. Sub cuvintele poemului se află o *latență verbală*. În spatele cuvintelor se află cuvintele. Hipograma este un *subjectum*, o *substantia* care conține în germene posibilitatea poemului. Poemul e, atunci, *șansa dezvoltată* a unei vocabule simple acționând ca un ansamblu de forțe și de servituți întrepătrunse.

Realizarea individuală a unei limbi funcționează în același fel, dirijată în subteran de o latență verbală transmisă și întărită (sau, dimpotrivă, ocultată, eclipsată) de la o generație la alta de vorbitori ai aceleiași limbi.

În capitolul *Limbă și națiune*, Sextil Pușcariu se lăsa încântat în voia unor etimologii savuroase, pe urmele unor P. Papahagi sau Th. Capidan, pentru a ajunge la afirmarea tranșantă a legăturii strânse dintre limbă și toată viața unui popor: „Între limbă și cei ce o vorbesc există un raport de influență reciprocă. Nu numai omul e stăpân pe

limba lui, ci și limba e stăpână pe cei ce o vorbesc, silindu-i să urmeze cu gândurile lor drumurile bătute de înaintași, să economisească timp și energie în căutarea expresiilor celor mai potrivite, luând de-a gata clișeele moștenite de la părinți”. Rolul social îndeplinit de limbă are ca urmare crearea unei mentalități comune tuturor vorbitorilor respectivei limbi. *Structura internă* se conturează din suma de particularități adoptate și transmise de-a lungul istoriei și din reinterpretarea permanentă a materialului lingvistic în cadrul unui *pattern* etnic. Un contemporan al lui Sextil Pușcariu, A. Procopovici, scria în 1939: „Limba maternă dă un ritm comun undelor intelectualității și afectivității noastre și coordonează astfel și solidarizează vrerile noastre. Limbile materne fac parte din forțele fundamentale care stilizează și diferențiază societatea umană. Tot ce gândim și facem este influențat în mod fatal de felul în care lumea s-a reogândit în limba noastră”.

„Vorbele pot forma orice fel de înțeles și au valențe cu toate celelalte vorbe”. De aceea, cunoașterea substanțială pe care o definea Camil Petrescu este o *dibuire indefinită*, o punere în contact a polului lucid cunoscător cu realitatea exterioară lui, aceasta din urmă de o pasivitate indiferentă. Viața ca acumulare lucidă.

„Tindem instinctiv să ne solidificăm impresiile pentru a le putea exprima prin limbaj” (H. Bergson). Cu alte cuvinte, efortul exprimării prin cuvânt înstrăinează. „Solidificările” nu sunt altceva decât încărcătura istorică, tradițională a cuvântului, cea pe care o ignorăm în logica sa intimă și o preluăm automat, nediferențiat, pasiv. Suntem „acționați” de *pattern*-urile moștenite ale propriei limbi. Roland Barthes vorbea, oarecum în același sens, despre memoria secundă a cuvintelor care se prelungește misterios în mijlocul unor semnificații noi. Suntem, așadar, vorbiți de limba maternă într-o măsură mai mică sau mai mare, funcție de luciditatea pe care i-o opunem.

Homo sapiens este mai ales *homo loquens*, crede Claude Hagège. Scufundat într-un „imens ocean de cuvinte și fraze”, omul are o aptitudine congenitală a dialogului, o vocație a schimbului de cuvinte. Fascinația pe care a exercitat-o studiul limbajului asupra altor științe despre om după cel de-al doilea război mondial argumentează considerarea erei prezente drept eră a limbajului, deși prea tehnica abordare a limbilor e urmată de un declin. E nevoie și aici de un nou romantism. De reîntoarcerea la pată, impresie. *Privire mijită*, i-aș zice, cea care vede, dar nu trasează suficient, arogant, dictatorial contururile. Cea care se delectează cu întrețeseri, clar-obscururi, zvonuri.

*

* *

Limbajul „natural” – cel al gramaticii cotidiene, dar și al celei mai rare poezii – nu este comunicare, ci zămislire dublă, „dubla maieutică”. Omul este, înainte de toate, un *homo legens*, el citește, interpretează, dă sens. Inventivitatea este a „lecturii”.

„Vorbind, subiectul provoacă și rezolvă o lipsă a ființei, o asumă și o domină, făcându-se complicele și garantul dorinței de celălalt” (Jean-Paul Resweber). Situat în limbă, omul vorbește mai degrabă *din* ea decât *despre* ea. Iar în interiorul limbii se află și celălalt, *alterul* de care are nevoie pentru a se oglindi. Comunicare înseamnă *dialog*. Nici un cuvânt nu are valoare dacă nu e cine să-l audă și să-i răspundă. Trăind în *zvonurile* lumii, omul caută *ecoul*, *replica*, *întoarcerea*. Un cuvânt *se sloboade*, ca la Sadoveanu, doar cu speranța că celălalt va fi acolo să-l prindă din nou, să-l întoarcă, *îmbogățit*, de unde a plecat. A vorbi în pustiu e restriștea maximă. Ușurătatea lui „verba volant” e amăgitoare. Cuvintele zboară, în sensul risipirii, doar dacă nu e nimeni *acolo* să le întoarcă ori măcar să le oprească.

În limbaj subiectul vorbitor își are înscrisă (simbolic) apartenența sa afectivă, biologică, economică, religioasă la o comunitate, etnie, națiune. Limba maternă are un rol de neînlocuit în definirea și recunoașterea de sine a individului. Ea furnizează *cadrul* imaginii despre lume. Însă nu e un cadru abstract și cenușiu, ci unul viu, în mișcare. Ne naștem în lume de îndată ce ne situăm în limba maternă – ea asigură contactul, regula, dar și libertatea de a nuanța. Subiectul vorbitor acționează asupra limbajului, e un hermeneut al propriei limbi. Gândirea sa își află *afara* necesară pentru a se manifesta. Pentru a stabili legături cu lumea, pentru a *se situa* în lume. Între om și lume, legătura senzorială (*certă*) este pusă în umbră de legătura *verbală* (incertă, interpretabilă). În această ruptură interioară a văzut Heidegger sursa conștiinței *vinovate*, fiind în stare de a inaugura prin *metaforă* o altă lume.

*

* *

Gerard Genette, situându-se într-o perspectivă „oarecum pre-literară”, explorează resursele, ocaziile, inflexiunile, limitările, constrângerile pe care limba naturală „pare să le ofere sau să le impună scriitorului”. Materia lingvistică este transformată printr-o „reverie activă”, rod al interacțiunii dintre imaginație și limbaj. Imaginația limbajului, subiectivă și obiectivă, este apropiată în chip *artizanal*, pornind de la perechea din franceza modernă *jour* (zi) și *noit* (noapte). Pereche constituită de limbă, neexistând ca atare, adică discontinuu, în realitate. În plus, faptul că *le jour* numește deopotrivă „întregul zilei și al nopții” și partea luminoasă a zilei, că, așadar, cei doi termeni se exclud, dar se și includ, e folosit pentru a observa că *le jour* e „realitatea” normală și esențială, pe când *la nuit* este partea marcată și remarcată a arhizilei; tot așa cum *l'homme* denumește deopotrivă „bărbatul” și „omul”, iar *femme doar* „femeia”, partea marcată a întregului. Relația ar fi între natural, cunoscut, esențial, care poate ține și locul întregului, speciei, normalității, și mai puțin natural, mai puțin cunoscut, secundar sau accidental. Să observ aici că în limba română paralela e nulă, de vreme ce ziua și noaptea sunt ambele feminine. Dar e de reținut fondul demonstrației și teza subtextuală. Toate atributele „neîntregi” alăturate nopții/femeii, cu o grabă suspectă, aș zice, sunt atenuate prin „laude careucid”. Se citează versuri în care „nous avons des nuits, plus belles que vos jours”. Dar Noaptea e *celălaltul* Zilei, reversul. Valorizarea poetică, recunoaște Genette, e în fond o contravalorizare. „Noaptea, spune Blanchot, nu vorbește decât despre zi”. Limbajul dezvăluie ce vrea să ascundă – preferința acordată nopții e „vinovată”, „mincinoasă”.

„Sentimentul lingvistic” traduce supunerea față de „limbă”, imaginarul indus de *pattern*-uri lingvistice. L. Wittgenstein avea dreptate: convențiile *tacite* pentru înțelegerea limbajului uzual sunt „enorm de complicate”. În fundalul „imaginilor” de la suprafață, în numele cărora au loc comunicarea și înțelegerea dintre oamenii vorbitori ai aceleiași limbi, colcăie o impresionantă „enciclopedie”, se întrețes etimologii și convenții.

Pentru franceză, „le jour monte”, iar noaptea coboară în noi neîncetat. Pentru română, sușurile și coborâșurile sunt ambele feminine. Singularul lor masculin e, aici, accidental. Existența e plurală întotdeauna, deci feminină. Nici o „biografie” nu poate fi descrisă cu singularuri – diversitatea lumii vii se exprimă în plurale (*un plural, două plurale*).

Pentru vorbitorul francez, ziua și noaptea sunt un cuplu. Caracterul sexual, erotic face din noapte simbolul vieții și al morții deopotrivă; ea este mama zilei (viața) care „iese din noapte”. Imaginea din urmă există și în română: ceea ce se naște din

noapte poate fi foarte bine de sex feminin. De altminteri, franceza însăși are *la journée*, fața feminină a zilei.

După Bachelard, e indiscutabilă importanța genului cuvintelor pentru reveria sexualizantă a lucrurilor. Studiul imaginației poetice se realizează în mod necesar prin *genosanaliză*.

*
* *

Vorbele sunt porunci și făgăduieli deopotrivă, nu semne naturale care să ne comunice direct știința lucrurilor, nici semne convenționale asupra cărora să acționeze o gândire logică eventual anacronică, ci *sâmburii ființei*. Raportul dintre noi și spusele noastre este *amânarea, păsuirea*. Nici un cuvânt nu e definitiv. Numind, schițăm un pas înspre realitate. Evoluția acesteia ne poate respinge curând, ne obligă la replieri și reconsiderări. La un moment dat, realitatea ne șoptește un alt nume posibil, „mai potrivit”, dar nici acesta definitiv. A vorbi înseamnă a trăi, a fi viu, în mișcare, *în progres* – adică, *neterminat*, dar cu toate valențele desăvârșirii în acțiune. Amuțirea adusă de moarte e, grație limbii comunitare (familie, neam, posteritate), imperfectă. În cazuri alese, continui să vorbești atâta vreme cât numele date de tine fețelor lumii își păstrează valabilitatea pentru ceilalți. Când rostirea ta intră în desuetudine, amuțești, în fine.

Fiecărei limbi îi corespunde o *analiză particulară* a datelor experienței. Funcționează o rețea de acorduri culturale așa încât se pot releva blocuri de unități expresive care nu trimit la *ceea-ce-se-vede* la un obiect, ci la *ceea-ce-se-știe* despre el sau la *ceea-ce-s-a-învățat* să se vadă. „Raportul stabilit printr-o convenție oarecare între un element al formei expresiei și un element al formei conținutului se numește funcție semiotică” (Umberto Eco).

Numele. Cum *te numești* și *cum te cheamă?* întreabă românul, marcând cele două trepte ale denumirii. Mai întâi îți dai tu un nume, *te* numești, și aștepti să fii chemat, *te* cheamă, aștepti ca numele tău să fie re-cunoscut. Numele, în general, în viziune heideggeriană, pun în prezență, *cheamă* lucrurile să fie, deplin, lucruri. „Să pierzi pământul limbii” înseamnă să izolezi nu doar vorbirea de corpul vorbitor, ci și limba de jocul total al pământului și al lumii. Viața independentă a cuvintelor – cele ce alcătuiesc limba primitivă a unui popor (*Ursprache*) – se petrece într-un ținut misterios, tăcut, ascuns. Poate fi provocată să apară, să-și reveleze parțial tainele și substanța printr-o rostire gânditoare. Experiența limbii este, trebuie să fie, o experiență gânditoare, activă, trează. Dacă „nu din noi sunt cuvintele, ci din limbă”, cum crede Valéry, ele își pot redobândi forța originară a denominației, cea care face ca lucrurile să *fie*, prin starea de veghe a rostitorului, a ascultătorului atent al palpitudinii secret. În limbajul obișnuit, esența dezvăluindă a limbii rămâne ascunsă. Ceea ce ea spune în taină rămâne nedezvăluit. *Negânditul* cuvântului, în sensul latențelor sale uitate în utilizarea cotidiană, poate fi provocat să se ivească. Etimologii adormite în vorbirea ca „tic” verbal, în *comunicarea* amorțită în propria eficacitate. *Negânditul*, din perspectiva prezentului, este deja-gânditul de către dăătorii de nume originari. Dacă pentru Nietzsche limbajul se întemeiază pe ficțiuni, pe metafore uitate, iar pentru Heidegger lucrul se ivește, este prezent în rostirea numelui său, pentru amândoi a vorbi înseamnă a asculta limba.

Pentru Jean-Paul Resweber, *la parole* nu e cea *despre* care vorbim, ci, mai degrabă, cea *de unde, din care* vorbim. Vorbind, subiectul provoacă și rezolvă o lipsă a ființei, o asumă și o domină, făcându-se complicele și garantul dorinței de celălalt. Simplu, a vorbi înseamnă a iubi.

Despre genuri

„Pentru noi toate lucrurile, oricât de nesimțitoare ar fi,
sunt numaidecât ori masculine, ori feminine”.

Al. Philippi, *Teoria limbii* (1888)

În *Grand Larousse Encyclopédique*, genul este descris ca o categorie gramaticală fondată pe distincția naturală a sexelor (genul natural) sau pe una pur convențională (genul gramatical). Genul natural repartizează ființele în masculi și femele, în bărbați și în femei. La acestea se adaugă, în unele limbi și după criteriile specifice, clasa neutrelui, a obiectelor fără sex. Genul gramatical nu răspunde nici unei distincții naturale, constată autorii. În franceză, opoziția de gen este „naturală” în cazul bărbatului și al femeii, dar arbitrară, convențională, pur lingvistică în cazul obiectelor neînsuflețite și asexuate. Nimic nu explică de ce scaunul (*chaise*) e feminin, dar fotoliul (*fauteuil*) masculin. Rămâne suspendată o întrebare: ce anume a decis la început, cândva, includerea unui obiect într-un gen sau în celălalt („al doilea”) și, tot așa, ce efecte are astăzi această includere arbitrară pentru vorbitorul nativ de franceză? Imaginația verbală antropomorfizează automat și inconștient contextele acestor „obiecte” în funcție de genul convențional. Dispariția sau slăbirea arbitrarității ar putea fi dovedită?

Există limbi care nu au exprimarea lingvistică, gramaticală a genului la substantive: maghiara, finlandeza, turca, engleza. Dar acest lucru nu exclude existența distincției de gen la pronume (în engleză *he, she, it* indică, totuși, automat clasa, în schimb maghiara se mișcă într-o lume de obiecte cenușii, indiferente).

În indo-europeană, distincția se opera între *animat* și *inanimat* sau neutru. Animatul, la rândul său, se diferențiază în masculin și feminin, neutrul dispărând în limbile moderne. Se pot identifica reprezentări particulare, specifice fiecărui grup social. Opoziția animat/inanimat se poate extinde și la lucruri, în funcție de perceperea lor ca forțe active sau pasive (în franceză, *cerul* e masculin, *pământul* feminin, relația fiind, se pare, de la fecundant la fecundat), ca manifestări, stări, atitudini violente și impunătoare ori, dimpotrivă, delicate și nobile (în engleză sunt masculinizate, la nevoie, *vântul, furtuna, oceanul, muntele, vara, toamna, iarna, războiul, crima, dragostea, teama, furia, disperarea, moartea, timpul, ziua*, dar sunt feminizate *marea, natura, pământul, primăvara, mila, speranța, credința, modestia, supărarea, mândria, muzica, norocul, soarta, noaptea*). Să observ că franceza și engleza opun, deopotrivă, forța masculină a zilei tainei fragile a nopții, regimul diurn și regimul nocturn, așa cum le vede și le detaliază Gilbert Durand, având acoperire în forma lingvistică, gramaticală. Româna le vede pe amândouă feminine, îmblânzește opoziția, chiar dacă simte și ea diferențele. Lui André Gretry, compozitor din secolul al XVIII-lea, care nota (într-un fin elogiu al feminității): „Omul nopții a făcut totul, cel al dimineții nu-i decât un scrib”, îi răspunde o însemnare a lui Ion Creangă: „În toate zilele sunt sfinți, dar nopțile sunt ale noastre”. Diferența resimțită și exprimată lapidar era între ziua „oficială”, supusă regulilor sociale, conformistă și constrângătoare, și noaptea singurățății, a gândului liber, a visului. A devierii după bunul plac.

The New Encyclopaedia Britannica menționează acordul după gen al pronumelor, al adjectivelor și, uneori, al verbelor. Dacă franceza și italiana au doar *două* genuri, masculin și feminin, indiferent că e vorba despre animate sau inanimate, iar rusa și

germana își adaugă neutrul, pentru ființe masculine și feminine existența (exprimarea marcată) a genului e logică, dar în cazul celorlalte substantive e „mai degrabă arbitrară”. Lipsa de fermitate a formulei e grăitoare. Arbitrarul inițial pare să-și fi pierdut din puritate o dată cu utilizarea substantivelor, vreme îndelungată, de către colectivitate și chiar de către un individ. Se naște o indiscutabilă determinare „stilistică”.

Dătătorul de nume din *Cratylus* nu poate fi bănuț de arbitraritate. El știa ce face, ni se sugerează. Socrate argumentează cu etimologii, poate fanteziste, câteodată, dar care demonstrează legătura inițială dintre semn și obiect (sens). Devenită arbitrară pe măsura complicării gramaticii și „abstractizării” regulilor, ea poate ieși din arbitrar la o privire așintită anume. Semnificația viitoare se bazează pe experiența trecută. Vezi doar ce știi.

*

* *

De observat că, în majoritatea limbilor, gramatica formulează regulile cu o ciudată și, poate, semnificativă umilință, neimplicat. Substantivele, de pildă, „pot fi precedate”, „primesc”, „admit” etc. Ca și cum viața lor, a substantivelor, ar fi autonomă și cel puțin misterioasă. Nu vorbitorul adaugă o terminație sau un determinant, ci cuvântul se comportă într-un mod sau altul care, în general, poate fi descris de către vorbitor. O recunoaștere tacită a autorității limbii. Eminescu o numea „gingașa și frumoasa zidire”, adăugând: „Precum într-un sanctuar reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte – nu după fantezia sau inspirația noastră momentană, ci după ideea în genere și în amănunt care a predominat la zidirea sanctuarului – astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească” (ms.2275 B).

Deși neutrul *nu* există în franceză, existența unor pronume speciale pentru inanimate: *ce, ceci, cela* (față de *celui-ci, celui-la*), *quoi*, opus lui *qui* etc. arată persistența unui fel de *neutru*.

Masculinul e forma nediferențiată utilizată în aceste cazuri, dar e, totuși, *neutru* ca înțeles. „Pentru cea mai mare parte a substantivelor, genul este *arbitrar*”, susține *Grevisse*. Nearbitraritatea apare doar la *genul natural*, bazat pe sex. Afirmând că „Genul substantivelor inanimate se datorează *originii lor și diverselor influențe* (s.m.) pe care le-au suferit” se spune, de fapt, că motivația inițială s-a pierdut. Există cuvinte care și-au schimbat genul, de-a lungul istoriei, aparent *fără motiv*. Astfel: au fost masculine și sunt astăzi feminine: *alarme, date, erreur, image, ombre, échivoque, dent, populace*; au fost feminine și sunt astăzi masculine: *acte, caprice, doute, exemple, mélange, mensonge, orage, silence, soupçon*.

Indo-europeana primitivă deosebește trei genuri după cum *este* realitatea sau după cum e *închipuită* de vorbitori. Când a trecut de la percepție la gândire, omul a avut nevoie de feminin.

Gramatica Academiei (1966) afirmă net existența a trei genuri. Faptul că adjectivele, pronumele care însoțesc (înlocuiesc) substantivele sunt doar de două genuri, că neutrul e când masculin (la singular), când feminin (la plural) nu suscită nici un comentariu. Genurile la inanimate sunt „explicate” prin *tradiție* (manualele o numesc „obișnuință”) – fără să fie adâncite chestiunea și efectele sale pentru vorbitori. Tot așa, se constată, sec, nepotriviri între genul gramatical și cel natural (sex), fără a se cerceta importanța, pentru structura limbii, a acestei stări de lucruri.

E adevărat că genul se pune în evidență cu ajutorul contextului adjectival, însă

vorbitorul o face automat și acest automatism numește o *deprindere* de a vedea într-un fel anume lucrurile din lumea înconjurătoare.

Româna nu are neutru, ci *ambigen*; substantivele neutre nu sunt „nici-nici”, ci mai degrabă „și-și”. Adică, avem de-a face cu două genuri plus încă unul, ezitant, de cumpănă, ambigenul. Împărțirea după înțeles propusă de G.A. are atât de multe excepții încât e mai mult decât arbitrară. Majoritatea numelor care exprimă un sentiment, o atitudine, o stare psihică sunt feminine, ambigenele sunt ale simțurilor, printre altele, și că e greu de găsit un masculin abstract, denumind o realitate psihică. Că, așadar, românul nu se definește prin masculin! Este eminent feminin în portretul său, stările și mișcărilor sale sunt nume feminine, vizualizate, la o adică, de multe ori pe nesimțite și pe negândite, feminin. (De aceea nu se bate? Ar putea lucra în tihnă, femeiește, la destinul său, dar nu-i dă pace lumea masculinizată occidentală, bățăioasă, expansivă?!)

*

* *

José Ortega y Gasset face câteva remarci interesante în *Omul și mulțimea* (1957) asupra diferențelor dintre *a vorbi* și *a spune*, dintre cuvintele inventariate în cărțile „obeze” numite dicționare, cuvinte care nu „spun” nimic, și cuvintele spuse de om într-un *complex de realitate* care e viața însăși, în zvonul de potențialități enunțative care îl înconjoară; „limba constă nu doar în a spune ceea ce spune prin ea însăși, ci în a actualiza acea potențialitate retorizantă, semnificativă, a prejmei. Faptul indiscutabil este că pare surprinzător cum se integrează cuvântul în calitatea sa de cuvânt – adică îndeplinindu-și funcția de enunțare – într-o coalescență subită cu lucrurile și ființele din jur care nu sunt verbale”. Omul este constitutiv *dicentul*, cel care are lucruri de spus, iar limba sa nu e niciodată făcută [gata ca o fotografie, ar spune Eminescu], ci se face și se desface neîncetat. Animal care avea mult, anormal de mult de spus, a născocit spunerea și abia apoi limba și vorbirea. Între spunere și vorbire se petrece un șoc fecund. Supus coerciției lingvistice de când se naște („fiecare limbă poartă în sine o figură specifică a lumii”), individul are și libertatea de a inventa liber în marginile limbii materne, de a-și lăsa urmele asupra prejmei sociale.

Vorbind despre iremediabila feminitate a apei – curgere, cădere, supunere la forme străine –, Gilbert Durand se oprește asupra genurilor: „repartizarea substantivelor în genul însufletit și genul neînsufletit, așa cum există în anumite limbi primitive, e înlocuită în alte limbi printr-o repartizare în genul *andric*, și genul *metandric*. Acest din urmă gen cuprinde obiectele neînsuflețite, animalele de ambe sexe și femeile”. Există, așadar, pe de-o parte entități bărbătești, pe de altă parte tot ce nu e bărbătesc, laolaltă, de-a valma. Această proiecție (la caraibi și irochezi) a feminității în zona animalității traduce toate spaimele bărbatului. Răspunzătoare de păcatul originar, aliată temporalității și morții, satanizată, femeia ține de regimul nocturn, misterios, atrăgător și primejdios, în același timp. Numai că, în cele din urmă, edificiul înălțat de Gilbert Durand pe opoziția ireductibilă dintre zi și noapte, dintre *le jour* și *la nuit*, se susține în franceză, unde substantivele ilustrează această opoziție. La fel se întâmplă în germană (*Tag* – masculin, *Nacht* – feminin), spaniolă (*dia* – masculin, *noche* – feminin), italiană (*giorno* – masculin, *notte* – feminin), rusă (*deni* – masculin, *noci* – feminin) sau chiar engleză, unde, dată fiind libertatea de a decide genul după cerințele contextului, *day* ar putea fi *he*, iar *night*, *she*. Nu același lucru se întâmplă cu româna, unde ziua și noaptea sunt feminine și au toate „contextele” feminității, atât formal cât și semantic ori

metaforic. Ba, mai mult, toate etapele zilei sunt feminine: *dimineața, amiaza, după-amiaza, seara*. Exact aceleași secvențe sunt în franceză (limba lui Gilbert Durand) masculine (*le matin, le midi, le après-midi, le soir*). Presiunea limbii a fost, putem crede, dacă nu hotărâtoare, oricum cooperantă în structurarea celor două regimuri.

Asta nu înseamnă nicidecum că *apa, marea, noaptea* nu-și exaltă feminitatea, nu înseamnă că definirea *Odiseei* ca epopee a biruinței asupra primejdiilor *undeii* și ale *feminității* ar fi falsă ori că poate fi negată înrudirea dintre *mater* și *materia* sau feminizarea casei în limbile indo-europene.

Însă, pentru român, *munca, truda* zilei (pentru francez *le travail*) este feminină, ca și *odihna, taina* nopții (pentru francez *le repos, le mystère*).

Feminitatea limbii române este accentuată de prezența masivă a infinitivelor lungi, „limba uzuală însăși”, „regele formelor gramaticale” de care, crede Constantin Noica, s-a ocupat cu precădere Brâncuși: „Nu toate limbile fac treabă atât de bună ca a noastră cu infinitivul, dezvoltându-i o a doua formă, «infinitivul lung», și invadând lumea leneșă a substantivelor cu agenții lui. De la a se naște – naștere și până la a se surpa – surpare, tot ce e creștere, trecere și petrecere, tot ce e încercare, ispitire și împlinire se lasă descris de infinitivele lungi. Sub însuflețirea lor, lucrurile prind viață, totul intră în înmugurire și, ca toiagul lui Moise care odrăslea, ființa lumii se prefacă în *fire*, adică într-un infinitiv lung” (*Creație și frumos...*). Substantivul dă măsura maturității unei limbi, el reprezintă „înstăpânirea ta de om asupra lumii”. Nu în zadar în germană substantivul e „cuvântul stăpân”, rege, conducător (*Hauptwort*). Dacă verbul înseamnă viață, substantivul e „viața îmblânzită, modelată până la întruchipare”; el „instituie, numește și populează lumea cu realitățile despre care sau în jurul cărora tot restul nu e decât comentariu”. Verbul, cu aparenta sa dinamică, e comentariu. Îmblânzirea verbului prin abstractul verbal al infinitivului lung înseamnă feminizarea sa, înscrierea în matri-armonia esențială fără de care nimic nu este și nu poate fi. Pentru că substantivizarea verbului este și ea *comentariu*, însă unul „drăcesc”, îndrăcirea fiind și ea femeie. Urcarea de la *individ* la *ins*, apoi la *persoană* numește și ea procesul de feminizare. Recunoașterea acestui adevăr e oprită de „strâmbătăți”: „Ce subtilă, ce inteligentă scuză și-a găsit bărbatul spre a justifica strâmbătățile în care cad el și societatea: femeia e de vină, fiindcă a avut, în Paradis, și continuă să aibă și acum un prea bun contact cu dracul...” Dar dracul e întotdeauna alături de cel cu adevărat interesant: „Tot ce a fost esențial pentru om și societate a stat în mâna femeii: familia, limba, educația fundamentală, cultul religios, răgazul, distracția, arta sau, pe alt plan, truda elementară, economia, clasele chiar, în orice caz dinastiile [...] Dacă femeia nu asculta de diavol, perechea rămânea în paradis și nu exista istorie”.

Substantivizarea verbului (prin infinitivul lung) înseamnă *feminizare*, adică numire a unui proces care a dobândit temelie, așezare, consistență. Infinitivul lung e dinamică, *energie încorporată*. Mișcare care stă în singurătatea ei gata să încolțească. Substantivizarea adjectivului și a adverbului feminizează (ori, cel mult, androgenizează, prin ambigen). Frumos – *frumusețe*; bun – *bunătate*; bine – *binețe*; lung – *lungime*; nesăbuit – *nesăbuiță*; nebun – *nebuie*. Așadar, a accede la ipostaza de substantiv, de cuvânt-stăpân, înseamnă a te încărca cu feminitate.

Pornind de la constatarea la români a sentimentului unei „vaste solidarități universale” și a credinței că toate lucrurile au un sens, iar lumea e o carte de semne (ce-ți „pui în gând”, adică formulezi în cuvinte cu cheag, cată să se întâmple nesmintit),

Mircea Vulcănescu deduce, logic, non-neutralitatea lumii, imposibilitatea existenței neutrelui cu sensul și rolul pe care le are în alte limbi. Deși acordă problemei o simplă paranteză, enunțurile sale sunt un miez. Observă că românul spune ușor *un ins/o însă*, e deschis, așadar, femininului, nu-l simte străin. Că toate animalele cu care are raporturi „personale” au nume pentru masculin și nume pentru feminin, mai puțin cele exotice, îndepărtate, deși spiritul limbii nu interzice inventarea genului opus, dacă e nevoie. Că, dacă la români șerpoaica e un șarpe „cu apucături de femeie”, „feminizarea insului e un semn netăgăduit de *personalizare* a lui”. Opoziția masculin/feminin nu are, la români, o semnificație pur și exclusiv biologică, limitată la ființele vii și la o anume zonă a existenței, ci „pare să poarte până în miezul existențial al ființei particulare”. Pripit și lăsându-se în voia prejudecăților, Mircea Vulcănescu așază masculinul în zona acțiunii, a lucrării, a dinamismului și lasă femininului pasivitatea, receptivitatea, răsfrângerea. De aceea, Dumnezeu e prototipul masculinului (scapă din vedere *adevărata* relație cauză-efect, masculinul fiind, în numele autorității pe care și-a arogat-o în societate, prototipul lui Dumnezeu!), iar lumea și vremea sunt femei, încăpătoare, primitoare, dar și capricioase.

Gaston Bachelard se miră (în *La Poétique de la reverie*) că lingviștii se încăpățânează să vadă în masculinul și femininul numelor de lucruri pure întâmplări. Apartenența la un gen sau la celălalt e hazard sau tradiție. Desigur, acceptă Bachelard, cauze raționale e greu să afli. Dar există cauze și argumente onirice, la care e legitim să apelezi. O citează pe Simone de Beauvoir care, în *Al doilea sex*, spune: „Filologia e mai degrabă misterioasă asupra problemei genurilor; lingviștii s-au înțeles cu toții să recunoască în distribuția pe genuri a cuvintelor concrete un pur accident. Cu toate acestea, în franceză cea mai mare parte a entităților sunt feminine: frumusețe, loialitate etc.” Și, mai departe, despre feminitatea cuvintelor: „femeia este idealul naturii umane și idealul pe care bărbatul îl așază în fața sa, ca celălalt esențial, îl feminizează fiindcă femeia este figura sensibilă a alterității; de aceea, aproape toate alegoriile, în limbaj, dar și în iconografie, sunt femei”.

Perspectiva masiv feminină a românei, la care se adaugă bogata privire a ambigenului, fac din limba noastră una a nuntirii în singurătate, a androginiei, niciodată rănită de celibat. Femininele – cu precădere infinitivele lungi – au în ele dinamica vieții, mișcarea creatoare, răsucită în sine, dar niciodată *singură*. Ambigenelor le e străină prin definiție singurătatea suficientă a masculinului.

Legătura noastră cu lumea se face prin simțuri ambigene. Singularul masculin – *miros, gust, văz, pipăit, auz* – pune eticheta și se retrage într-un cotlon de dicționar. Pluralul se îmbogățește și se îndepărtează, uneori, de sensul prim. *Mirosuri* invadează împrejurul și *gusturile* ispitesc. *Realizarea* simțurilor are multe fețe feminine și, ici-colo, un ambigen nestatornic: *mireasma, adulmecarea, izul, aroma, parfumurile, duhoarea; degustarea, dulceața, dezgustul, acreala și iuțeala; privirea, ocheada, ațintirea, priveliștea, săgetarea, furișarea, vedenia* pun văzul în mișcare; *mângâierea, atingerea, netezirea, încleștarea* îndulcesc ori acutizează rosturile pipăirii; *tăcerea, liniștea* alternează cu *melodii, zvonuri, zgomote*, cu *larmă și gălăgie*.

Intellectualul român își duce viața între un *concept* androgin și o *image* feminină. Pierdut printre *concepte* și regăsindu-se tot prin ele, speră, înconjurat de *imagini*, să desăvârșească, în cele din urmă, *conceptul*. Interesant că ambigenul românesc e și un răspuns la mari întrebări. El amintește discret că există *concepte*, *conceptul* rămânând un *ideal* (și el subminat de *idealuri*). Tot așa cum *adevărurile* ar

putea spera să se întâlnească în marele *Adevăr*. *Cuvântul* spune prin *cuvinte*. Singurătatea lui primordială e un reper abstract. *Dorul* se întrupează în *doruri*. *Extazul* personal e atins, cum zicea Cioran, prin „jefuiri de extaze”. Ai pierdut *prilejul*, dar *prilejurile* mai apar. Vorbești „*în principiu*”, însă ești om „*cu principii*”. Te încântă *poemul* și trudești să ai o carte de *poeme*. *Simțământul* se așază între *simțăminte* pentru a te situa față de ceilalți.

*

* *

Când vorbește despre sine, românul se definește aproape exclusiv în feminine și ambigene. Între *viață* și *moarte*, are *nașterea*, *copilăria*, *adolescența*, *tinerețea*, *maturitatea*, *bătrânețea*. *Vremea* și *vremurile* îl bat cu *ploaia*, *zăpada*, *furtuna*, *chiciura* sau *moina*, *grindina* sau *ceața*. *Geruri*, *viscole*, *vânturi* și *valuri*, *secetă* și *cutremure* îi băntuie răgazul dintre naștere și moarte. Bănuiala lui Mircea Vulcănescu despre însemnătatea pe care ar putea-o avea pătrunderea mai adâncă a rosturilor genurilor în limba română asupra definirii specificității existenței românești era întemeiată. Românul se exprimă pe sine în calmul, în seninătatea femininelor, cu înțelegere, îngăduință, largă compasiune, trudă și durere, cu răbdare și rezistență, gata să-și orânduiască resemnat puținul. E înzestrat cu finețe de spirit, cu vibrație la zvonurile lumii și ale naturii. Cu ambigenele ce-i intră în descrierea de sine, se descoperă hărțuit într-o bogată nestare, în voia vânturilor și a valurilor, în voia dorurilor, între cer și pământ. Lucrarea și aleantul îi sunt deopotrivă definatorii. Se lasă furat de amândouă. Raritatea masculinelor îl descrie ca neinzestrat cu tenacitate aspră, cu neîndurarea celui ce-și urmează neabătut țelul. Nu gândește și nu lucrează în perspectivă lungă (vezi Constantin Rădulescu-Motru în capitolul „*Psihologia poporului român*” din *Enciclopedia română*). *Viața* sa se petrece în arderi iuți, în fulgerări de voință și căderi în lene și contemplație. El știe (convins, cum afirma în ciudat Camil Petrescu, că are un contract secret cu Dumnezeu) că în durata lungă a istoriei durarea sa e asigurată. Ca și cum infinitivele lungi ar rânduia viitorul în locul lui. Are sentimentul că poate naște și renaște oricând – atitudine profund feminină.

Existența ambigenului în locul neutrului face ca genul să se extindă, în limba română, asupra oricărei ființe sau oricărui lucru, să se manifeste o privire mai sexuată, mai vie asupra lumii înconjurătoare în comparație cu alte limbi. Împărțirea în ființe și lucruri, în animate și inanimate, prezentă în limbă română, se dovedește o simplă formalitate, de vreme ce *lucru* și *inanimat* nu înseamnă *neutru*, adică impersonal, asexuat, neimplicat, fără *viață*, ci cu o *viață* nemanifestă, secretă, bogată în subînțelesuri – „Ah, lucrurile cum vorbesc!”

Genurile au, în limba română, un subtext metaforic. Genurile inanimatelor sunt *ficțiuni* care funcționează *ca realități* și modelează perspectiva. Regimul lingvistic al ambigenelor se supune, așa zice, filosofiei lui „ca și cum” a lui Vaihinger (formulată în 1911). Forma lor, masculină, la singular, și feminină, la plural, cere organizări verbale sexuate, *ca și cum* ar avea un sex sau altul, ignorând logica neutralității lor. Privirea sexuată e un fenomen vizualizant și vizualizabil. Neutrul este, în română, un gen alunecos, ambigen. Un soi de *neti-neti* al guru-ului hindus din Upanișade – „nu chiar asta, nu chiar asta”. În această *ezitare* încapе orice.

O „bună reputație” în ce privește abordarea genurilor e, încă, de câștigat. Limbile și vorbitorii ne stau la îndemână.

Privirea sexuală și Poezia

„Cele mai copleșitoare fenomene ne scapă, ne sunt insesizabile,
din moment ce suntem integrați în ele”.

Lucian Blaga

Limba e un asemenea fenomen. Starea „obișnuită” a omului presupune ignorarea ei. Starea poetică, însă, cea descrisă de un Paul Valéry, de pildă, cere depășirea sensului imediat al cuvântului și scufundarea în zvonul său de potențialități. Secolul XXI va fi poetic, cum și-o dorea Marcuse, dacă va trece dincolo de înțelegerea i-mediată a limbii. Dacă nu va fi completă („cumplită”, zice româna lui Noica) traducerea cuvintelor în „acțiuni”. Dacă vor mai rămâne, o vreme, pur și simplu cuvinte. Și acolo, în suspendarea lor temporară, va renaște *nomothetul*, dătătorul de nume, și Poetul.

„Analiza unei pagini literare prin genul cuvintelor – genosanaliza (*la genosanalyse*) – poate ordona bucuriile simple ale vorbirii” (Gaston Bachelard). Când cuvintele feminine lipsesc dintr-o pagină, stilul capătă un caracter masiv, înclinând spre abstract. Urechea unui poet nu se-nșală. Claudel denunță astfel la Flaubert monotonia unei armonii celibatare: „Terminațiile masculine domină, rețezând fiecare mișcare cu o lovitură mată și dură, fără elasticitate și fără ecou”... Pornind de la definiția genului de către gramaticieni, care consideră, în unanimitate grăbită, că genul inanimatelor este arbitrar, Bachelard se întreabă dacă e chiar atât de fermă și sigură granița dintre animat și inanimat. Proudhon credea că femininele s-au născut ca *diminutive*, ca „vocalități” tandre adăugate cuvintelor masculine pentru a marca exemplare mai mici, mai delicate, mai slabe. Pentru Bachelard, „tot ceea ce este conflict sau atracție în psihismul uman este precizat, este accentuat când se adaugă celei mai mărunte contradicții, celei mai confuze dintre comuniuni nuanțele care fac cuvintele masculine sau feminine”. Ce „mutilare” suferă, atunci, limbile care au pierdut adevărurile prime ale genului! Să vorbești înseamnă să pui la cale *imperecheri* de cuvinte. Să faci literatură, cu atât mai abitir. „Literatura e travaliul cheltuit spre a apropia cuvintele diferite” (Paul Valéry). Împerecherea are, e adevărat, și un sens asexual, pur matematic, dar are neîndoielnic și unul sexual. În plus, rostirea, poetică ori nu, presupune și împerecherea discretă, subtilă, grea, cu nerostitul, cu tăcerea. Orice rostire „vibrează de substanța unui nerostit ce îi servește și de resursă ritmică” (Laurent Jenny).

Când bunul părinte Jean Perrin visează „Să cunune aurora cu clarul de lună” („*De marier l'aurore avec le clair de lune*”) el alege un masculin (ambigen, la noi) – „clarul” – pentru a face nunta posibilă. Un asemenea vis e interzis, scrie Bachelard, „pastorului anglican condamnat să viseze într-o limbă fără genuri”. E atât de mare încântarea de a avea la îndemână privirea sexuală a francezei încât trece cu vederea libertatea englezului de a-și sexua după plac lucrurile din jur.

Clémence Ramnoux, citată de Gaston Bachelard, susține (în *Héraclite ou l'homme entre les choses et les mots*, 1919) că doar văzute în cupluri au sens cuvintele mari: *noapte* și *zi*, *somn* și *moarte*, *cer* și *pământ* (țărână). Orice cosmologie e una vorbită. De îndată ce o ființă are forță, ea se manifestă ca forță masculină sau feminină. Orice forță este sexuală; poate fi chiar bisexuală, însă niciodată neutră. Ideea e valabilă și pentru limba română, însă nu și cuplurile citate; *noaptea* și *ziua* sunt ambele feminine, *cerul* și *pământul*, ambigene, deci, eventual, bisexuate, putând nunti încrucișat.

Bachelard dă exemplul unor versuri din Heinrich Heine (citate de Albert Béguin, în *Sufletul romantic și visul*) despre „Bradul care visează la un palmier ce acolo, în orientul îndepărtat, se întristează singur și taciturn pe panta unei stânci arzânde”. Bradul din Nord și palmierul din Sud, singurătate înghețată/ singurătate arzândă – asupra lor poate visa cititorul francez. Dar, de îndată ce află că, în germană, palmierul e feminin, înțelege ce întrefeseri și vibrații sunt posibile pentru cititorul german. „Așa cum în pictură verdele face roșul «să cânte», în poezie un cuvânt feminin poate conferi grație unei ființe masculine”.

Anotimpurile, feminine toate în limba română, apar inevitabil sub înfățișări femeiești: „Toamna e-atât de rumenă în târg / cu flori în păr, roșcate...” (B. Fundoianu); „Toamna, femeia cu privirea fumurie / A intrat suspectă și umilă...” (Ion Minulescu); „În turnul de gheață, cu porți zăvorâte / De mult primăvara închisă plângea / Iar zeul zăpezii...” (Iuliu Săvescu).

La Ion Vinea constat, pripit, o frecvență a ambigenelor plurale: „Unde sunt *glasurile* de-altădată?” E posibil ca, în fundalul unor versuri precum „a răsturnat pe oglinda lui / *secolele, largurile, lumile* – / și aruncate au fost *zarurile*”, să stăruie modelul peonic („...și-i diamant peonul, îndrăznețul”) eminescian din „vânturile, valurile”.

La V. Voiculescu – „surugiu la cuvinte” – găesc: „Părea că vezi cum suie *mustul* din *sânul humei* desfundate / și sug *strujenii* lăcomește din *lapții* bunului *pământ*”. Huma și pământul sunt sinonime aproape perfecte, dar genul substantivului obligă la delimitare. Sânul humei e feminin (deși substantivul e masculin!), dar pământul nu poate avea decât „lapți”, care nu e un plural de la lapte, ci „sămânță” masculină.

Mărgăritarul bolnav e un îndrăgostit tânjind după Cleopatra. Se ignoră și pluralul feminin, și sinonimul *perlă*. Doar așa iubirea este firească.

Mircea Cărtărescu intervine cu „legea” unei perspective feminine ori feminizate: „Nimic nu este în intelect care să nu fi fost mai întâi / în simțuri nimic / nu este în bărbat fără să fi fost mai întâi în femeie”. Pentru demonstrație, cele două ambigene trebuiau să apară primul la singular, „intelect”, pentru a reprezenta masculinul, al doilea „simțuri”, la plural, pentru a fi feminin. Las deoparte faptul că aparenta întâietate acordată femeii e iluzorie. Ea trimite la amorful dintâi, la visceralitatea primară și primitivă...

Neutrul (ambigenul) nu e corpuscul, ci undă, are așadar două fețe, poate satisface două valențe funcție de cerințele perspectivei. Asemeni românului, hărțuit de istorie între *și-și, nici-nici*.

La George Călinescu: „În fuste verzi de-atlaz, se stăpânesc abia / Să nu dea din picioare, *fotolii, canapea*”. Tabloul feminității frivole, capricioase avea nevoie de pluralul „*fotolii*” pentru a se îndepărta de masculin, a i se opune.

„Mi-s dragi ungherele / pe unde se-ascund să toarcă tăcerile” (Magda Isanos). Pluralul „ungherele” nu e impus doar de rimă, ci și de feminitatea densă a atmosferei lirice, decurgând din femininul plin „tăcerile”, și de cele două verbe care le comentează, „se-ascund să toarcă”. Femininul substantivului *a decis* această potențare a sa prin verb. Taina, reticența, misterul sunt calități tradițional feminine, tot așa cum „a toarce” e o îndeletnicire arhetipal feminină alăturându-și unduirea felină. Cuvintele se cheamă unele pe altele și vin în întâmpinarea căutării poetei. Valențele lor sunt provocate de ochiul treaz al acesteia, de veghea sa roditoare: „Am văzut în fiecă lucră – o mișcare / de rugăciune și adorare... E-atâta freamăt nebănuit”. Cuvintele se iubesc, se atrag, se împerechează. Pădurea, tainică, ocrotitoare e, desigur, femeie: „Murmurau a dragoste

crengile / când în brațe te-am luat, pădure toropită” (Emil Botta). Abandonul („toropită”) vine din imaginația poetului, care vizualizează toate detaliile sub imperiul feminității privite dinspre prejudecăți masculine.

Un inventar priplit al substantivelor din poezia lui Camil Petrescu arată predilecția clară pentru feminine și ambigene (acestea mai ales la plural, deci cu fața lor feminină). De altfel, nu predilecție se cheamă. Limba română esențială (adică limba de zi cu zi și limba poeziei) este feminină. Alături de *idee, biblioteci, pagini, gândire, formule, chei, hărți, cărți, cifre, litere, depărtare, durere, ruină, tăceri, vederi, figuri, privire, umbră, vești, șoapte, noapte, ceață*, Camil Petrescu așază *rafturi, tomuri, titluri, desene, arabescuri, cercuri, semne, cadavre, scrisuri, simboluri, goluri, lucruri, tâlcuri* ș.a.m.d. *Substanța* lumii e feminină. Adaosurile masculine nu aduc nici o modificare de culoare ori perspectivă: *nori, copaci, munți*. O eventuală amănunțire a masculinelor din urmă le arată exprimate feminin: *furtună, goană, ploaie, frunze, rădăcini, ramuri, poale, culme, frunte, cărare...* „Poezia nu se scrie cu cuvinte” (Nichita Stănescu), ci se lasă în voia cuvintelor – libertatea, bogăția, taina sunt ale lor. Cuvântul nu e instrument, ci *cale*. „Torța din mâna mea dreaptă e chiar mâna mea dreaptă” (Grete Tartler). Primită de-a gata, cu toate legile mocnind în istorii și etimologii tainice, cu un rest niciodată elucidat până la capăt, limba se cere asumată de fiecare rostitor în stare de veghe, de fiecare poet. Se petrece o dedublare prelungă. Lăsându-se în voia cuvintelor, deschizându-se valențelor lor multiple, poeta se oferă ea însăși ca recipient fluxului verbal, propunându-i o nouă formă. Rostirea/rostitul și rostitorul devin, în clipe alese, interșanjabili.

Iată, la întâmplare, câteva nuntiri din *Ronsetele* lui Horia Bădescu: „Visează *miriștile voluptatea / îmbrățișării somnului profund*”; „*Măcieșii-și strâng duminica la sân*”; „*Își strâng ciulinii umbra la subsuoara foii, / cămașa brumei câmpul și-a tras-o peste tors*”; „*Tăcerile gravide de plictis*”; „*De scârbă sufletele sunt lehuze*”... În ultimele două secvențe, o senzualitate în plus procurată de ambiguitatea prepoziției: *de* ascunde cauza directă ori doar circumstanța favorabilă gravidității/lehuzei.

Un adverb asexuat precum „deasupra” se substantivează la Ion Caraion și nu-și poate asuma decât femininul, din pricina mărcii *a*: „deasupra deasuprelor”, ca „frumoasa frumoaselor”.

La Mircea Petean, o poezie ațintită asupra oamenilor și abia în urmă asupra lucrurilor e mai puțin darnică în întâmplări erotice din zona neînsuflătelor prin tradiție. Totuși: „*ploile nomade își instalau cortul în sufletul meu / măruntul meu trup dogoritor alerga răzând și gol / ca-n miezul nunții*”. Sufletul și trupul nuntesc cu ploile care, presimțind posibila trădare a căderii în pluralul feminin, apelează la un intermediar măcar în singurătate masculin. Tot așa cum „memoria își leapădă placenta” e un vers posibil doar fiindcă substantivul e feminin și nașterea îi e la îndemână. Într-o imaginară și imposibilă întâlnire a muntelui cu fluviul, deocamdată masculini, genurile îmbrățișate intervin adăugând poveștii savoarea senzuală a unei neîmplinite iubiri: „de întâlnit / unde să se-ntâlnească / nu-i modru căci *el* e veșnic cu capul în nori / iar *ea* e mană cerească (vorbesc de *duhul muntelui / și de zeița fluviului...*)”.

În împărăția rafinat-domestică a lui Emil Brumaru, granițele dintre genuri sunt șterse ori ignorate, tot așa cum sunt șterse limitele dintre uriaș și mărunț, dintre însemnat și neînsemnat. O lume de *semne*, toate tainice, evocate ca-ntr-un descântec. Lucrurile se iubesc de-a valma, toate prejudecățile sunt abolite pentru a ispiti taina. „O vază / îndrăgostită de o catifea”, un înger serios e amant pentru diamant, melcul e „îndrăgostit de un serafim”, un crin de alt crin.

Baudelaire se imaginează la picioarele Urișei ca un motan la picioarele reginei și, în ultima strofă, „comme un hameau paisible au pied d'une montagne”. În franceză, lanțul de comparații își păstrează coerența. *Poetul, motanul, sătucul*, înfățișări ale masculinului, se prosternează, omagiind-o, la picioarele feminității – *uriașa, regina* și... *muntele* sunt substantive feminine, imaginate ca atare. Traducerea românească are de depășit o dificultate. Sătucul nu e firesc să se închine muntelui, ambii fiind imaginați (la singular) ca masculini. „în poala unui munte” este o rezolvare pe jumătate. Muntele rămâne în fundal oarecum stânjenit.

De asemenea, în poemul *Une charogne* – „un hoit”, „un stârv” –, nu încapă îndoială că poetul a fost împins spre imaginea violentă ce urmează de genul substantivului: „les jambes en l'air comme *une femme* lubrique”. Versurile românești care traduc *charogne* prin *hoit* sau *stârv*, cum am făcut-o mai sus, dau soluții parțiale, ocolind chiar, de-a dreptul, comparația. Rezolvarea se găsea în limba română, oricât de brutal e substantivul: *O mortăciune*. Ba, mai mult, mortăciunea trimite direct la lubricitatea morții, iar comparația ar fi curs de la sine.

Mă întreb, apoi, dacă *seara* (*le soir* – masculin) ar fi venit „cu pași de lup” și în cazul în care versul ar fi fost scris în românește.

În poezia lui Esenin, mesteacănul are un loc privilegiat, precum teiul eminescian. Veritabil *axis mundi*, el organizează în jurul său un întreg univers – satul, copilăria, dragostele, înstrăinarea etc. Zvelt, delicat, tremurător, alimentează un motiv poetic de extraordinară pregnanță. Pentru cititorul traducerilor românești, el are aparență oximoronică. Forța sa masculină își adjudecă determinări feminine – fragilitate, alint, senzualitate, șăgălnicie. Când „vântul prinde-un mesteacăn de poale / și-l despoaie de jos până sus”, relația e șocantă, aproape perversă, iar imaginea ține de suprarealitate. Lucrurile stau așa *doar* în traducerea românească! Dacă cititorul român știe, și nu uită în timpul lecturii, că mesteacănul – *berioza* – e feminin în limba rusă, toate versurile care-l evocă își redobândesc logica și echilibrul, iar Esenin redevine ceea ce este – un poet pentru care *pământul* (*zemlia*), *râul* (*reka*), *mesteacănul* sunt feminine, satul întreg (*derevnia*) alcătuiindu-se în contrapunct nostalgic cu fiul rătăcitor. Versuri precum: „Stă drept mesteacănul / Picotind la gard”; „și mestecenii-n iaz tremurau după val”; „mărgele de mesteceni”; „Câți mesteceni cu sânii lor goi, / Ce i-aș strânge la piept în zăvoi” își recapătă firescul și clasicitatea. Ioanichie Olteanu rezolvă nepotrivirea de gen și perspectivă dintre cele două limbi recurgând la un artificiu. Comparația.

Zelenaia pricesca (*pieptănătură verde*) apare cu titlul *Mesteacăn ca o fată*. Stranietatea, ineditul personificării se atenuază dacă cititorul român își amintește că mesteacănul este o fată. Iată poezia:

„Mesteacăn ca o fată / Pletos și subțirel / Iazul cu ce te-mbată / De te tot uiți în el? // Ce-ți șușotesc alunii? / Nisipul ce ți-a spus? / Ori vrei agrața lunii / În păr să ți-o fi pus? // Ce taine te frământă, / Te-ntreb îndrăgostit / De frunza ta ce cântă / Că vara-i pe sfârșit? // – O, prietene, mișcară / Crenguțele ușor, / Aici a plâns aseară / Cu lacrimi un păstor // Luna bătea fânașul / Cu ierburile moi, / El a cuprins cu brațul / Genunchii mei cei goi. / Și-mi zise cu suspine / Sub stelele surori: / Rămâi, rămâi cu bine / Până la alți cocori.”

În versiunea românească, senzualitatea indusă de scena poetică e vag perversă. Subțirelul mesteacăn își pune agrafe în plete, se lasă îmbrățișat de păstorul îndrăgostit...

Limba originalului, rusa, pune lucrurile în ordinea firească. Subțirică și alintată, „mesteacăna” este o fată și poate fi iubita ciobănașului.

Sunt masculine în franceză, spre mirarea limbii române, *dorința, plăcerea, grădina, dimineața, onoarea, pădurea, ființa, datoria, arta, crima, dezordinea, fruntea, cartea, masca, lumea, pâinea, țara, povestirea, munca, sarea, schema, vârsta, opera, lucrarea, privirea, întârzierea, anotimpurile* (dar *la saison!*), *îndoiala, problema, meseria, hârtia, tema, teorema, dilema, drama, speranța, oglinda, seara, ziua, nevoia, grija, aroma...* Logica nu poate fi invocată, nici etimologia – *plăcerea*, în latină, era neutră, ca și *dimineața; arta*, feminină. *Îndoiala* a fost, în limba franceză a secolului al XVII-lea, feminină. Desigur, francezul vede altfel lumea decât românul. Imaginarul său e modelat de aceste „viziuni” masculine. La fel de surprinzător și inexplicabil, din punctul de vedere al românei, *sufletul, lanțul, lucrul, obiceiul, dansul, muntele, ceasul, drumul, pământul, capul, orașul* sunt feminine. Diferențele de gen lucrează asupra perspectivei antropomorfizate. Poezia e martora cea mai potrivită. Transcriu câteva exemple în fugă. Imagini, legături subterane, perspective sunt impuse de genul (sub)conștientizat al lucrurilor. „Voici *le soir* charmant, ami du criminel; / *Il* vient comme un complice, a pas de loup” (Baudelaire) – „seara”, masculină, nu are pași de pisică, ci de lup. „Ils traversent ainsi *le noir* illimité, / *Ce frère* du *silence* éternel”; „*La Seine* deserte / Et *le sombre Paris*, en se frottant les yeux...”; „Ne me regarde pas ainsi, toi, *ma pensée* / Toi que j'aime à jamais, *ma soeur* d'élection”; „*La Debauche* et *la Mort* sont deux aimables *filles*”; „*la biere* et *l'alcôve*... comme deux bonnes *soeurs*”: „Mon coeur, comme *un oiseau*” („inima” și „pasărea”, masculine!) sau o viziune violent senzuală: „Helas! il nous faudra peut-être / Dans quelque *pays* inconnu / Ecorcher *la terre* revêche / Et pousser une lourde *bêche* / Sous notre *pied* sanglant et nu?” (toate exemplele din Baudelaire)

Iată perechi „tradiționale” la Rimbaud: „C'est *la mer* allée / Avec *le soleil*”; „*Le Soleil*, le foyer de tendresse et de vie, / Verse *l'amour* brûlant à *la terre* ravie”. În ultimul exemplu, amorul soarelui apelează la valențe feminine, se androgenizează pentru a „ușura” relația: „tandrețe” și „viață”. Aceeași iubire „clasică” la Prévert: „*Le soleil* aime *la terre* / *La terre* aime *le soleil*”. Și o variantă androgenizată, la același poet: „le grand *soleil* paillard bon infant et souriant / plonge sa grande *main* chaude dans la décolleté de *la nuit*”. Mâna soarelui strecurată viclean spre decolteul (feminin!) al nopții.

Câteva exemple ale investiției cu sex a numelor neutre în poezia engleză: *Somnul, fiu* al nopții, *frate* al morții („Care charmer *Sleep*, son of the sable Night / *Brother* to Death, in silent darkness born” – Samuel Daniel), poate fi și infirmieră, feminin, de vreme ce precizarea *male* lipsește („O sleep, O gentle sleep, / Nature's soft *nurse*” – Shakespeare). Viața e *fratele* mai tânăr al nimicului („Oh Life, thou Nothing's Younger *brother!*” – Abraham Cowley). Purtând sceptru, *iarna* este masculină („O Winter!... I dare not lift mine eyes, For *he* hath rear'd his sceptre o'er the World” – William Blake). Tot așa viermele („The invisible worm... And *his* dark secret love” – William Blake). La Henry Constable descopăr o libertate surprinzătoare: albinele au rege! („As the bird do love the spring, / Or the bees their careful *King*”).

Rețin un exemplu de imagine comandată de genul substantivului la Nietzsche: „Nepăsători, batjocoritori, violenți – așa ne vrea înțelepciunea (*die Weisheit, la sagesse*). Ea e femeie, n-ar iubi niciodată decât un luptător”. Privirea sexuală impusă de limbă e cea care influențează imaginea de mai sus. Dar la fel de puternică e și amăgirea.

Masculinul își scuză calitățile „negre” și tradiționale prin punerea lor în seama cerințelor „pieței feminine”. Surprinzătoare dubla vasalitate, față de limbă și față de femeie, recunoscută, paradoxal, într-un enunț trufaș.

Răsfoiesc antologia mea *Poeți români contemporani (Poètes roumains contemporains, Écrit des Forges, Québec, 2000; Autres temps, Marseille, 2000)* genosanalizând. „O traducere, oricât de fidelă și oricât de frumoasă, nu poate transmite farmecul particular al limbii originalului” – subscria Laurențiu Ulici, în 1978, vechii idei a intraductibilității poeziei. O făcea în cuvântul înainte la ediția bilingvă *30 poeți români* apărută la Cartea românească. Voi reciti din ambele volume câteva episoade încercând să demonstrez că acel „farmec particular” al limbii române alunecă inevitabil printre degetele și celui mai virtuos traducător din cauza *privirii sexuate* a limbii noastre. Că versura originalului românesc ascunde întreteseri ivite anume din jocul genurilor substantivelor. Că ambigenul specific limbii române înlesnește perspective interzise altor limbi, oricât de înrudite cu a noastră. Privirea nu doar sexuată, ci și personalizată a limbii române – din perspectiva ei, nu există nici un lucru pe lume care să nu fie *el* sau *ea* – creează tensiuni senzuale în teritoriul scriptural, fioruri cărora traducerea nu le poate ține isonul.

Iată: în *Nocturna* lui Aurel Gurghianu, epitetul „tradițional” preia rolul privirii sexuate a substantivului. Că umbrela e feminină în română și masculină („le parapluie”) în franceză pare să-și fi pierdut însemnătatea. Dimensiunea (mic, „petit”) și culoarea (roz, „rose”) sunt argumente suficiente pentru feminitatea „uneia” dintre umbrele, în vreme ce „mare și neagră” indică, fără putință de tăgadă, masculinul, cel care va eșua firesc, în ultimul vers, în fața unei sticle de whisky (o altă „pereche”).

Senzualitatea fină, insinuantă dintr-un sonet de Dinu Ianculescu (*E-un timp grăbit ca o zăpadă*), scris anume „pentru acei ce știu să vadă”, e posibilă grație jocului genurilor și verbelor la care se dedau: „o zăpadă / în care pasul mi-l însemn”, o tornadă supusă vântului, cercuri strânse în lemn și, în fine, „pe coșuri fumul suie demn / și-n vetre moare o livadă”. În franceză, femininul „la trace” risipește aluzia cuplului, tot așa cum „la fumée” își pierde bărbăția capabilă să extenueze o livadă întregă în varianta românească (fumul). De altminteri, multe dintre poemele volumului *O lumină de cuvinte* (1994) ar putea fi citate drept martore ale privirii conștient sexuate a poetului. Să nu pomenesc decât de lumina de cuvinte născută din „muntele părinte” și din „maica țărână”, sau de *privirile* scăpate de sub paza *gândului*, duse în *munți*, printre *arbori*, în așteptarea unor „nunți înalte”...

Cuvintele lui Ștefan Augustin Doinaș debutează cu o visceralitate groasă, agresivă: „Se simte după mirosul de *fiară* / și după *vântul* care dă târcoale acestor dulci *găoci*”. Până aici, franceza ține pasul. Dar nu și mai departe: „Mezalianță / cu *spațiul* a fost aspra *răsuflare* / care-a trecut pe-aici și s-a oprit / uimită că întreaga *țesătură* / a *lumii* tremură în *plasma* ei...”. Nuntirea *spațiului* – vremelnic masculin – cu *răsuflarea* e una firească „biologic”. Tot așa, *răsuflarea* își alătură un cortegiu de feminine care-i întăresc asprimea – *țesătura*, *lumea*, *plasma*, feminine în română, sunt în franceză masculine, iar *l'espace* și *le soufflé*, masculine și ele, pot spera o cârdășie, nicidecum (vinovată) nuntire. În *Miercuri*, steaua frivolă apelează la gura unui greier pentru a mușca din „iarba ce tremură-n amurg”. Gestul erotic se împlinește printr-un intermediar masculin, greierele, ușuratic și sentimental prin definiție livrescă. *La cigale*, în franceză, feminin fiind, oprește gestul în pragul purei agresivități, pierzând pe drum nuanța erotică.

În *Fântâna* lui Ion Caraion, o *grădină* cu *fructe*, *păsări* și *adjective*, toate feminine, fie pe de-a-ntregul, fie la plural, „scoate firesc fluturi, culori, pasiuni și chiar propoziții”(?), căci are darul nașterii. În versiunea franceză, *jardin*, *fruit*, *oiseau* etc. sunt toate masculine, „scoaterea” încetează a fi geneză – e doar truc sau deposedare.

Versurile, *lucrurile*, *elanurile*, plurale, pot fi (vezi *Rânduri pentru un eventual deces* ale lui Geo Dumitrescu) tot atâtea inițieri – femininul prelung din pluralul ambigenului le transformă în preotese. Tot așa cum nimic mai firesc decât „*visurile nerușinate* ale unui băietan”, și ele feminine, fără ecou în varianta franceză. În ediția bilingvă din 2001, mai găsesc: „Grădina publică era tristă și goală; / toamna beată își pierduse toate vanitățile”. În franceză, „*Le jardin public était triste et sans vie, / l'automne ivre...*”. Mi se pare dincolo de îndoială că poetul a exploatat și ambiguitatea adjectivului *goală*, mânat de imaginea unei femei părăsite, despuiate, cu un accent în plus de decădere. Tot femeie e presupusă, firește, și toamna. Ambele imagini slăbesc în traducere. De altminteri, „bărbatul” grădină e acum *fără viață*, despuierea subînțeleasă nu mai avea nici un haz.

„Stau zile grămădite-n coridor / De vizitiul dus ca să se-mbete” (Leonid Dimov). Neîndoielnic, femininul *zilelor* a impus imaginea mutonieră; mânate de un masculin agresiv, împrumută spaima, supușenia, acceptă umiliri. Pentru varianta franceză, întâmplarea capătă o nuanță dezonorantă în plus – o grămadă de *jours*, masculini, se lasă mânați de un singur exemplar cu o autoritate, acum, precară.

Forțând ușor demonstrația, aș spune că tot o exigență sexuală, derivând din genul substantivelor, a funcționat în strofa următoare din *Artă poetică* (Al. Andrițoiu): „Cea mai frumoasă *lună* e în *lac*, / cel mai frumos *luceafăr* e pe *mare*, / și cântă cel mai sincer *pitpalac* / nu-n *pomi*, ci-n *amintiri* și în *uitare*”.

În *Genealogie* (Ana Blandiana), ideea de fiară din „*Visăm și noi o lume / Sălbatic zvârcolită-n somn*” se rătăcește în versul francez cu *le monde*, la masculin. Tot așa cum *Din auster și din naivitate* își extrage sevele din feminine precum *priviri*, *poartă*, *mănăstire*, *caldă mană cenușie*, *chilie* și *deșertăciune a lumii*, *remușcare*, secondate de androgine – *văz*, *trup*, *vis*, *frig*, *blestem*, *timp*. Franceza le pierde căldura, nesăbuința, neîmplinirea pe drum. Masculinele păstrează de la începuturi o doză înghețată de definitiv, de schematic, care le îngustează forța rezonatoare.

„Inventarul” din *Shakespeare* (al lui Marin Sorescu) e un bun prilej de a proba încă o dată faptul că toate lucrurile importante pentru omul românesc au nume feminin ori ambigen: *lume*, *zi*, *cer*, *prăpastii*, *râuri*, *mări*, *oceane*, *sentiment*, *gust*, *fericire*, *iubire*, *deznădejde*, *gelozie*, *glorie*, *compătimire*, *operă*, *râs*, *drum*, *tumbe*, *problemă*, *furtună*, *coroană*, *paie*, *facere*, *pământ*, *trudă*... Stingher printre ele *muntele* masculin. Pe care însă, am mai spus-o, îl descriem de obicei cu o întreață familie de feminine și ambigene: *poale*, *piscuri*, *trecători*, *hău*, *cărare*, *semeție*, *piatră*... Inventarul spune altceva în limba franceză, cea copleșită de masculine în puncte de o feminitate aproape legică pentru vorbitorul de limbă românească. *Lumea* cea gureșă și frivolă, despletita *deznădejde*, luminoasa, inaccesibila *fericire*, *furtuna* dezlănțuită sunt vizualizate sub înfățișări feminine și impun contexte feminizate.

În *Bătrânul și cărțile* (Gheorghe Tomozei), poemul e construit în întregime pe sublimata senzualitate a relației dintre bătrânul scriitor și cărțile sale. Feminitatea lor, subînțeleasă în limba română, legitimează înlănțuirea secvențelor lirice: „Bătrânul nu suporta să le fie frig / ori să fie singure. În ele a rămas, poate, / cerneala sângelui său”.

Cavalerismul, gesturile ocrotitoare, subtil-galante, amprenta bărbăției care le marchează supunându-le – toate acestea au sens când cărțile sunt femei. Același lucru cu *oglinzile*: „Acum cărțile se vor risipi, / pielea lor se strânge de teamă, / oglinzile se descarcă de ele...” sau cu *treptele* roase de pașii lui. Sfatul bătrânului – „să nu fac dragoste / în prezența cărților” – menajează pudoarea feminină, le ocolește gelozia, dar se apără și de indiscreția lor muierască. Toate acestea se năruie când descoperi – cu oroarea jucată a lui Gaston Bachelard dinaintea fântâniei masculine a limbii germane – că, în franceză, cartea are nume de bărbat. Ca și oglinda, de altfel, ceea ce diminuează magia cathoptrică.

Fața lui doi (Cezar Baltag) e un mic tratat despre dedublarea sub semnul ambigenului. *Pragul*, cel care desparte lumea în înăuntru și afară, *golul*, *câmpul*, *locul* sunt, rând pe rând, scene ale *împărțirii*, dar și ale îngemănării. Spații privilegiate ale exercitării feței duble, androgine. Firesc, „Toate drumurile se bifurcă”, focul însuși fluidificându-se în pluralul feminin. „Vrajba” vine dinspre *oglanda* feminină care despică lumea incitând-o să-și vadă fețele: „Chipul privește. Chipul se lasă privit”. Călăuză în cetatea dublei personalități nu putea fi decât ambigenul *ecou*. Iarăși, masculinile francezei îngheață cele mai tensionate puncte ale perspectivei lirice.

Încă un exemplu: *Zborul curat* (Ioan Alexandru). Poemul înălțării treptate spre solemnitatea imnică. Treptele urmate sunt botezate, în română și franceză, cu nume de același gen, feminin: *lumini*, *noapte*, *aripi*, *ape*, *milă*, *lacrimi*, *îndurare*. Cu câteva excepții, care înclină balanța, sub presiunea femininelor: *iubire*, *alcătuire*, în favoarea tabloului românesc. Fără să mai spun că țărnel și limanul extrag zvonuri de potențialități din androginia ambigenului, imnul însuși știindu-și solemnitatea benefic subminată de pluralul feminin al melancoliei și carenței. *Imnele* vor deveni, astfel, emblema unui univers liric inconfundabil.

În *Caruselul* lui Ion Brad se desenează, în limba română, planul de „măreție și blestem”, blagian, al existenței destinale: „Nebuloasă primară, / Caruselul zboară, tot zboară, / Cu mine, cu tine, / Planete ce încă râvnesc / Aripă depline, / Cu noi amândoi / Prin lumile stelelor roi, / în goana vicleană / Prea pământeană / Din ne'duplecatul blestem / Prin care cădem, tot cădem...” Feminitatea originară, vastă și indiferentă, acceptă mișcarea ambigenului *carusel*, ambiguă și capricioasă. Planetele cumpenei primordiale au ceva din derizoriul planetelor de papagal, sugerând o lene ce subminează atingerea cercului deplin. Cuplul, încă nedesprins, figurând omul adamic, androginul, încearcă o organizare provizorie a lumilor și stelelor, însă *roiul* e un masculin amenințat de pluralul mulțimilor, al destrămării. Goana vicleană își alătură ambigenul firesc, așa zice, al *blestemului*. Androginul este pedepsit cu instrumente din aceeași rasă. Masculinitatea abstractă a blestemului dintâi este urmată, o dată cu scindarea omului adamic, de căderea în blestemele succesive. Jocul femininelor și ambigenelor nu mi se pare întâmplător. Sau, oricum, te poți preface ușor că nu-i întâmplător. Desenul de mai sus se pierde în franceză, când *roiul* (l'essai) e masculin și suficient, iar *blestemul* (malédiction), feminin fiind, e o simplă... înjurătură.

Din Ion Gheorghe, nu aleg *Vine iarba...*, deși cohorta de feminine și ambigene plurale dă forță excepțională invaziei verzi – *orașe*, *grăunțe*, *spice*, *pășuni*, *cetăți*, *scuturi*, *coase*, *pluguri*, *corăbii*, *fructe*, *cuptoare*, *năframe*... –, ci *Unul*, *flăcăul*. Într-o variantă cu puternice alunecări ludice, planul de măreție și blesteme se traduce prin *pedeapsă*, umanizată în feminitatea ei. Marele Unu și Marea Doime („cea nedefinită, molatecă”) se dezlănțuie într-un joc pe muchie de cuțit slujit de fața dublă a ambigenului

românesc. Doimea însăși nu e „a doua” („la seconde”), ci cea alcătuită din doi, disponibilă și veșnic reticentă. Visceralitatea insinuantă, senzualitatea frustă și ironică își au aliații în potopul de infinitive lungi – *cruntare, căutare, presimțire, verificare, vedere*, de feminine violent-carnale – *fațe, gură, subsuoară, strungăreață*, rostite voluptos, și ambigene „animalice” – *bot, sfârcuri, buric*. Ca un făcut, multe dintre ele sunt în franceză masculine, efectul fiind coborârea temperaturii și scăderea tensiunii lirice.

*

* *

„Vorbele pot forma orice fel de înțeles și
au valențe cu toate celelalte vorbe.”

Camil Petrescu

Răsfoind poezia românească, am căutat și am găsit, cum s-a putut vedea și din spicuiuri, cu încântătoare ușurință, exemple despre presiunea genului substantivului asupra imaginii poetice, despre orânduiri ale „tabloului” funcție de un gen sau altul. La fel de la îndemână mi-au fost exemplele despre feminitatea fundamentală a românei și atunci când slujește poeziei. Pe nesimțite, s-a impus și bogăția pe care poetul o află în „androgenia” ambigenului românesc. Când vorbește despre sine, în limba de toate zilele sau în limba poeziei sale, românul construiește frazele cu feminine, cu ambigene și, abia în urmă, cu masculine. Lucrurile nu sunt bune sau rele, pur și simplu sunt. Dar, o dată ce recunoști că așa sunt și nu altminteri, ficțiunile despre legături secrete între vorbe și rosturile lor destinate devin cel puțin un joc tentant, dacă nu o cale spre adevăruri adânci. Desigur, textura unui poem e un lucru extrem de complex. Alegând secvențele/firele datoare genului substantivelor prinse în model, am pus temporar în paranteză complicata urzeală, fără intenția de a micșora rolul vreunui element din instrumentarul poetic. Genosanaliza e o cale, una dintre nenumăratele posibile.

Genosanaliza este – poate fi o analiză paralelă, complementară, de verificare. Ea are ceva din mecanismele hipnozei – depășește inhibiții, pătrunde dincolo de versul finit până la cuvintele care se cheamă și se rânduiesc după legile unei autonomii secrete. Genosanaliza presupune, ghicește, deduce, profetizează. Impune o complicitate precum cea dintre privit și privitorul prin gaura cheii. Câteodată îți poate dezvălui detalii incomode cu care să nu știi prea bine ce să faci. Cum i se întâmpla lui Saussure: tot scormonind anagrame și hypograme, ajunsese să descopere sub cuvintele poemelor mai mult decât o latență, un veritabil complot verbal, o conspirație. Oricum, orice tip de lectură a poeziei își poate alătura cu folos lectura-inventar de substantive-personaj. Cu atât mai mult în cazul unei limbi pronunțat sexuate, feminin-ambigene, cum e româna.

Exemplele ar putea continua. Oricum, pentru o *ispitire*, ajung.

Dacă e să-l credem pe Karl Popper, limbajul a devenit cu adevărat uman când omul a născocit *minciuna* – adică vorba suspendată, nelegată de o „realitate” anume, ficționând liber contra-lumii și (a)supra-lumii. Când a născocit, așadar, *Poezia*, „această divagație cosmogonică a vocabularului” (Emil Cioran). Genosanalizele pot fi o cale bogată de *citit* poeziei. Și de citit propriul limbaj, cel care este *semnul* ființei fiecăruia.

The Feminity of the Romanian Language

The author uses one of Eminescu's famous phrases: *The Language, Our Mistress*. In Romanian, the «mastery» – when languages are involved – implies both the meaning of domination/ manipulation of the man by the language and the meaning of good knowledge/ command of a certain language. The author takes into account both of them. Her essay takes as a starting point the assumption that the mother tongue influences the *Weltanschauung*. *Worlds and Words* interweaves the reading diary with fragments of personal diary, retains from a vast bibliography those sentences congruous with the assumption stated above and directs the research towards the noun (*Hauptwort* in German) and its genders. The Romanian language reveals its «sexual eye». The feminity (there are mainly the feminine nouns that enter the definition of the Romanian dimension of the being) with its obvious bias towards androgyny (the Romanian hasn't got a neuter but rather an *ambigenus* that names things with a «double personality», androgynous) could explain many characteristics of the Romanian man. The bad reputation of European languages in what the analysis and interpretation of genders is concerned is also due, in the author's opinion, to the fact that the strength and the expressivity of feminine nouns would have contradicted the subordinate, inferior, feminine condition of the «second sex». In the He-story unjust and male chauvinist rules still persist defying reality. The gender, as one can easily notice, operates not only in the case of those «sexual eyed» languages (Romanian, French, German, Russian), but also in that of the English, for instance, where the absence of gender is replaced by the freedom to sexualize the objects at will, according to context and to the relation the speaker establishes with the objects. The second section, *Sexual eye and the poetry (Genosanalyses)*, calls examples from the Romanian and foreign poetry to back up the idea that the gender of nouns organizes the written space, imposes certain nuances to the poetic perspective, deepens the specificity in perceiving the world. There are as many worlds as languages and poetry will always best attest it.

*Cluj
România*

